

TÁRSADALMI ÁTALAKULÁS ÉS IFJÚSÁGI KORSZAKVÁLTÁS

(Gábor Kálmán)

Tanulmányunk történeti és nemzetközi összehasonlításban tárgyalja az ifjúsági kultúra alakulását. Az ifjúsági kultúra alakulását két egymással összekapcsolódó folyamatba helyezve tárgyaljuk: vizsgáljuk a civilizációs korszakváltás, illetve a társadalmi átalakulás és az ifjúsági kultúra viszonyát.

A társadalmi átalakulás és ifjúsági korszakváltás viszonyában kiemeljük, hogy a korszakváltás során felértékelődik az iskolai tudás, az iskolában eltöltött idő, a fiatalok egyéni/személyi önállósodása egyre korábbra helyeződik, ugyanakkor az ifjúsági életszakasz egyre inkább meghosszabbodik. Növekszik a fiatalok autonómiája, a család, a szomszédság, az iskola vagy a különböző ifjúsági szervezetek elvesztik közvetlen ellenőrző szerepüket, és egy közvetetett kontroll jön létre az ifjúság felett a fogyasztói ipar és a mass médiák révén. A fiatalok növekvő autonómiája növekvő kockázattal, illetve azzal is jár, hogy átalakul a világ rendje. Korábban az ifjúság mintakövetőként jelent meg, jelenleg pedig az ifjúság is mintaadóvá válik: a fiatalok mintái pedig az ifjúsági kultúrában nyilvánulnak meg.

A társadalmi átalakulás és az ifjúsági kultúra összefüggésében három hipotézisre épül.

Az egyik, hogy a demokrácia és a szabadság kiteljesedésével a kulturális tőke felértékelődik, ami az ifjúsági kultúrában a szabadság, a tolerancia, a másság elfogadásának értékeire épülő alternatív ifjúsági kultúra dominanciáját eredményezi.

A másik hipotézis, hogy a piac kiépülése kettészakítja a társadalmat, amely a fiatalokra rendkívül erőteljesen hat, hiszen a fiatal munkanélküliek aránya igen magas lesz, a fiatalok egyre nagyobb arányban válnak vesztesé, illetve a kockázatvállalás igen nagy mértékben megnövekszik. A fiatalok – mindenekelőtt a hátrányos helyzetű települési, etnikai csoportjaik – könnyen bekerülhetnek a kettészakadt társadalmat jellemző „társadalom alatti” rétegbe. Kibontakozik, felerősödik a materiális értékre épülő fogyasztói kultúra mellett az agresszivitást központba állító agresszív ifjúsági kultúra, illetve a világtól menekülő irracionalitások, misztikumok értékorientációját hordozó ifjúsági kultúra.

A Diáksziget példáján mutatjuk be a harmadik hipotézist, a jövőbeli középosztály ifjúsági kultúrájának kialakulását, amely ifjúsági kultúra a piackonform fogyasztói és az alternatív kultúra ötvözete. Ez összefügg azzal a változással, amely a kilencvenes években bekövetkezett, melynek lényege mind a munka, mind a szabadidő-tevékenység intenzitásának emelkedése. Rámutatunk továbbá arra, hogy a fiatalok nonkonformitását ma már nagymértékben a fogyasztói ipar és a médiák által gerjesztett és kialakított magatartásminták vezérlik, melyek keverednek az önálló érték- és stílussteremtés, az alternatív kultúra által nyújtott mintákkal.

Tanulmányunkban hangsúlyozzuk az ifjúsági kultúrának a generációváltásban játszott szerepét. Hangsúlyozzuk, hogy az ifjúsági kultúra alakváltozásai azt mutatják, hogy napjainkban formálódik egy olyan nemzedék, amely a professzionális munkavégzésre és versenyhelyzetre tudatosan készül, ehhez viszont elvárja az önálló döntés jogát a szabadidő eltöltésének megválasztásában. Ugyanakkor kiemeljük azt, hogy a piac és a demokrácia kialakulásával az ifjúsági szubkultúrák széles spektruma jön létre.

1. AZ IFJÚSÁGI KORSZAKVÁLTÁS KÉRDÉSE

Alapvető állításunk, hogy Nyugat-Európában a hatvanas évektől kezdődően, a nyolcvanas évekre ifjúsági korszakváltás következett be. A korszakváltás lényege a társadalmi reprodukció megváltozása, illetve az iskolai tudás felértékelődése. Jellemzője a korszakváltásnak az ifjúkor meghosszabbodása, az amatőr ifjúsági státusz professzionális státusszá alakulása. A fiatalokat közvetlenül ellenőrző intézményeket (munkahely, család, politikai szervezeteket) a közvetett ellenőrző intézmények – mass médiák, fogyasztói ipar – váltják fel. Az ifjúság autonómiája, önállósága megnövekszik. Fokozódik a nemzedéki szerveződés szerepe, éleződnek a fiatalok és a felnőttek közötti konfliktusok, az ifjúsági kultúra egyre fontosabb szerepet kap a fiatalok társadalmi orientációjának, politikai cselekvési mintáinak alakításában.

Felvetődik a kérdés, hogy az ifjúsági korszakváltás mit jelent kelet-európai viszonyok között. A kérdés jogosultságát támasztja alá, hogy a kelet-európai társadalmak, köztük a magyar társadalom is a nyugat-európai ipari társadalmakat a keleti, szovjet típusú modell kényszere alatt próbálták követni. A civilizációs korszakváltás értelmezése következképpen szorosan összekapcsolódik a társadalom átalakulásának kérdésével.

A fiatalok és a felnőttek közötti viszony egyirányú utcája kétirányúvá, illetve az ifjúság mintakövetőből mintaadóvá is válik. (Például a fiatalok a felnőttektől eltérő politikai cselekvési mintákat alakítanak ki.) Ez a folyamat maga után vonja a fiatalság életkori szakaszának felértékelődését – mind a társadalom, mind az egyéni élet vonatkozásában (Gábor 1993).

A felnőtt társadalom ellenőrzésének közvetetté válásával az ifjúsági kultúra soha nem látott sokszínűsége bontakozik ki, de ez összefügg a fogyasztói és tömegkommunikációs minták rendkívüli elterjedésével, és a magas kultúra fogyasztóivá válásával, keveredésével – melyre a fiatalok rendkívül rugalmasan reagálnak – teremődik meg az esélye annak, hogy a fiatalok felnőtt minta-követőkből mintaadóvá váljanak. A kulturális tőke felértékelődése tehát csak részmozzanatként tűnik a piac ifjúsági „terfoglalása” mellett. A fiatalok viszont ennek következtében a piac passzív befogadóiából annak aktív alakítóivá (öltözködés, szabadidő-tevékenység, utazás, számítástechnika) válnak, válhatnak (Gábor 1995).

Fontosnak tartjuk az ifjúságkutatók, a nyolcvanas évek végén tett megállapítását: „Az ifjúságkutatásban új korszakba léptünk. A hetvenes évek elméleti és módszertani

szempontból innovatív ifjúságkultúra-kutatási tradícióját megdöntötték azok a kijózanító hatású beszámolók és elemzések, amelyek a nyolcvanas évtized ifjúsági munkanélküliségének természetéről és társadalmi következményeiről szólnak. Jelenleg olyan strukturális változások várhatók, amelyek – legalábbis potenciálisan – kihatással vannak az ifjúság fogalmára és a fiatalokra mint szociális kategóriára egyaránt. A demográfiai, technológiai és gazdasági változások, az oktatás és képzés módosítják az ifjúsági átmenetek szabályozó mechanizmusait is. Továbbra is vitatott kérdés marad: a fiatalok értékei, életükkel, jövőjükkel kapcsolatos attitűdjei szintén változnak-e, és ha igen, hogyan. És ha így van, az ilyen változások úgy jelentenek-e pluszt a strukturális változásokhoz képest, hogy függetlenek tőlük, avagy alapjában részét képezik azoknak.» (Chisholm 1993 49.)

Az ifjúság önállósodása, az ifjúság önálló társadalmi szereplővé válása eltérő társadalmi feltételek között zajlik le. A brit ifjúságkutatók inkább hajlanak a „társadalom alatti osztály” tézisre. Halsey kimutatta, hogy „a hetvenes évek közepétől a jómódú többség és a leszakadt kisebbség közötti különbségek elmélyültek. A szegénység egyre terjedt: 1983-ban a brit lakosság 36%-a élt olyan, vagy ahhoz közeli szinten, hogy segíelyekre szorult. A »két ország« mindinkább lakóhely szerint is elkülönült: a többboldalúan depriváltak mindinkább romló körülmények között a belvárosban rekednek, míg azok, akik ezt anyagilag megtehetik, a külső városrészbe költöznek.» (Halsey 1988 29.) A német ifjúságkutatók pedig inkább fogadják el azt a megállapítást, miszerint olyan társadalmi változások zajlanak le, hogy a társadalom csaknem egésze jómódú középosztállyá válik, amely az »ifjúságra» mint egységes kategóriára nézve általános érvényű következménnyel jár.

Az ifjúság lehetséges alternatívájának kérdése beágyazódik a posztindusztriális társadalom jövőjéről és a társadalmi munkamegosztásról folyó vitákba, amely a fejlett társadalmak strukturális munkanélkülisége, technológiai innovációja és jövedelemelosztása fényében zajlanak. Ebben a vitában az ifjúságra nézve két scenárió rajzolódik ki.

Az egyik, a *munkanélküliség* scenáriója. Nagy-Britanniában a hetvenes évek során kialakult »két ország«-modell konzervál egy, a hátrányos helyzetűek alkotta rugalmas munkaerő-tartalékot, amely a kettős munkaerőpiac másodlagos szektorát képezi. Az ehhez a scenárióhoz kapcsolódó társadalmi kockázatok nyilvánvalóak. Az ifjúsági zavargások lehetősége ezek közül csak az egyik, az etnikai zavargásokkal való összekapcsolódás pedig robbanó hatású, mivel az etnikai/faji kisebbségek ifjúsága egyre inkább hajlamos kedvezőtlen helyzetét az intézményesített rasszizmusnak tulajdonítani.

A másik, a *szabadidő megnövekedésének* scenáriója letörölné a stigmákat a nem-foglalkoztatottakról, akik egy új »dologtalan« szabadidős osztály alapját képeznék. Elmozdulása ennek a *munka-scenárió* felé a tanulás felértékelődéséhez és a professzionális ifjúsági státusz kialakulásához vezet. A fiatalok különleges kulturális kreativitása pedig egyre megbecsültebbé válik (Chisholm 1992 63.).

2. AZ IFJÚSÁGI ÉLETSZAKASZ ÖSSZEHASONLÍTÓ VIZSGÁLATA A NYUGAT-, ILLETVE KELET-EURÓPAI TÁRSADALMAKBAN

Az ifjúsági kultúrát az iparosított társadalomban még inkább a kofiguratív (felkészülés a felnőtt társadalomra, az alávetettség feloldása), a posztindusztriális társadalomban már a prefiguratív korszak (az ifjúság függetlenedik a felnőtt társadalomtól) megjelenése figyelhető meg. Ez a civilizációs korszakváltás összekapcsolódik a társadalmi reprodukció módozatok megváltozásával, egyre inkább a kulturális tőke megszerzésének módozata válik uralkodóvá. Ezáltal a társadalmi helyzetek reprodukciója bizonyos mértékben ideológiailag bonyolultabbá és élettörténetileg dinamikusabbá válik. A kulturális tőke megszerzésének irányába tolódó társadalmi reprodukció felértékeli az egyének személyiségét, habitusát. A társadalmi reprodukció formájának „individualizációja” azt jelenti, hogy az osztályhelyzet mind jobban az egyes egyénben, a habitusban és életstílusban mutatkozik meg.

Az átmeneti ifjúsági korszakban egy fiatal viszonylag rövid és kevés szociális és kulturális önsúlyal rendelkezik. A teljes életpályán belül az ifjúsági életszakasz kényszerű, átmeneti esemény. Az ifjúság a generációk láncolatában a felnőtt társadalomhoz igazodik. Az ilyen ifjú életszakasz szorosan kötődik a felnőttek intézményrendszeréhez, különösen a munka intézményeihez és a családhoz, a szűkebb szociokulturális környezethez. (Például a szomszédság miliőhöz, egyházi közösséghez és hasonlókhöz.) Nem önálló, hanem a kenyérkereső és a családi életre felkészítő életszakaszként írható le. Az ifjú lét sajátosságainak érvényesítése helyett a fiatalabbak az újak és a kezdők társadalmi pozícióját foglalják el. Következésképp a munkában, a családban és a társadalomban – a tapasztalt felnőttekhez képest – alárendelt szerepet játszanak.

Az iskolai ifjúsági életszakaszban az iskolai és képzési intézmények differenciáltított rendszere és az általuk generált iskolai és képzési életpályákból fakadó szervezőerő válik meghatározóvá. Ez a meghosszabbodott ifjúsági életszakasz több az iskolai és képzési intézményekhez való kötődésnél. Az idevágó életpályák jellegzetes vonásai egybecsengenek ennek az életszakasznak az iskolán kívüli, szabadidős életmódjával, és fontos szerepet kap az együttélés és a szexualitás kipróbálása is. Úgy is mondhatjuk, hogy a kulturális tőke térhódítása összekapcsolódik a származási, osztálykötelékek lebontódásával, átrendeződésével, amely az ifjúsági kultúra felértékelődéséhez vezet.

Vizsgálataink alapján igen szembetűnő ismérvként jelenik meg a hagyományok szét hullása és az ifjúság megszakított átalakulása felett érzett ijedtség. Ez a típusú átalakulás nem írható csak a nyugat-európai centrumok ifjúságának médiákon keresztül érvényesülő mintáinak rovására. Nem értelmezhetjük a közép-kelet-európai ifjúság „elnyugatossodása”-ként, hanem bizonyos mértékben „házi készítményeknek” tekinthetjük, amelyek a kelet-európai perifériák saját társadalmi fejlődési dinamikájának termékei.

A munkához vezető státuszút iskolaivá válása és újjászerveződése a fiatalok életében egy meglehetősen izolált fejlemény maradt, aminek nem felelnek meg további sza-

bad terek. Ezért Közép-Kelet-Európában a képzés megszerzésére és a képzési időre korlátozott átmeneti ifjúsági életszakasról beszélhetünk. A munkához vezető státuszút megváltozásához képest a másik két életpálya-út, amely a felnőtt családszerephez és a polgári személyiséghez vezet, háttérben marad. Az ifjúságnak nem alakulhatott ki az az átfogó életmódja, amelyet az iskolai ifjúsági életszakaszban megfigyelhettünk.

A szakmai státuszszerzés átalakulása ugyanis az individualizált képzési pályafutások modellje szerint a nyugat-európai fiataloknál azt váltja ki, hogy korábban és szélesebb körben válnak ki a családból és származási környezetükből. A kelet-európai fiatalok részéről viszont inkább az a tendencia mutatkozott, hogy a származási milióból való korai és erőteljesebb kiszakadásnak egyetlen módja, hogy korábbi életszakaszban léptek be a családalapítás fázisába.

Az iskolai, meghosszabbított ifjúsági életszakasz kialakulásával a fiatalok felelősége a társadalmi térben elfoglalandó pozíció megszerzése során nagyobb lesz. Az iskola monopolizálja a foglalkozási státusz megszerzését, következésképpen a fiatalok egy vagy két évtizeden át az iskolában kialakult perszonális kontaktus révén a foglalkozási státusz elnyerésekor könnyebb helyzetbe kerülnek. Ez hátrányosan befolyásolja az ifjúsággal foglalkozó tradicionális intézményeket, mint például a származási/családi és a szomszédsági környezetet és a munka szervezeteit is.

Az ifjúkor mindhárom „próbaterére” jellemző, hogy korán kezdődnek és mélyen a harmincas években végződnek, és olyan különleges státuszt alapoznak meg az ifjúkori életszakaszon belül, mely lehetővé teszi számukra, hogy önálló társadalmi csoportként társadalmilag releváns cselekvési teret nyerjenek.

A polgári státusz ifjúkori kipróbálása vásárlóként, fogyasztóként és politikai résztvevőként megfelelő ipari, fogyasztói és politikai infrastruktúrát feltételez. A fiatalok vásárlói és fogyasztói külön státuszának intézményes ellenpárja a fogyasztás intenzív szolgáltatói társadalma. A piacnak és azoknak a szolgáltatásoknak a kölcsönhatásában, amelyek a fiatalok igényeire számítanak, kialakul a fiatalok viszonylagos autonómiája és létrejönnek a társadalmi kontroll specifikus módozatai.

3. KORSZAKVÁLTÁS ÉS NEMZEDÉKI SZERVEZŐDÉS.

A SZEMÉLYISÉG POLGÁRRÁ VÁLÁSÁNAK KELET-EURÓPAI KORLÁTAI

A továbbiakban tehát nem elég a kelet-európai és nyugat-európai fiatalok korszakváltásbeli különbözőségét csak abból a szempontból vizsgálni, hogy a keleti társadalmak industriális, a nyugatiak pedig posztindusztériális társadalmak. Külön súlyt kell helyezni arra, hogy a keleti államszocialista társadalmak a személyiség polgárrá válását megakadályozó/korlátozó társadalmak is, amely az ifjúsági korszakváltást a gazdasági, kulturális fejlettségnél is erőteljesebben késlelteti. A nemzedéki szerveződés alapfeltétele az eltérő helyzetértelmezések, az eltérő ideológiák, az eltérő cselek-

vési minták és azok megvalósításának lehetősége.¹ A nemzedéki szerveződés és a nemzedékváltás kérdése szorosan összefügg a szocializmus országonként eltérő, de lényegében minden volt szocialista országban megragadható kettős társadalmi szerkezettel. Kemény István hangsúlyozta, hogy a hatalom a magyarázó ereje e társadalmi szerkezetnek. „A pártközpont által diktált monolitikus hatalommegosztás az egyik (és 1963-ban a fontosabbik) kiindulópont. Mint egy későbbi tanulmányomban írtam, állami tulajdonban volt a földek, az energiaforrások, a városi telkek és a termelőeszközök javarésze; az állam rendelkezett az ország munkaerőivel; az állam szabta meg a munka díjazását is. Az állami tulajdon fölött a politikai bizottság rendelkezett; a gazdasági uralmon kívül kezében volt a politikai, a katonai, a kulturális és az információs hatalom is. Ugyanakkor úgy véltem – és úgy vélem most is –, hogy a Rákosi-terrornak és a Kádár-rezsim megtorlási időszakának (1957-1963) nem sikerült a korábbi társadalmi szerkezetet felszámolnia. Két építményt, két szerkezetet láttam magam előtt: az egyik az utánzással született kommunista szerkezet volt, a másik az évszázadok alatt kialakult bonyolultabb és szövevényesebb szerkezet.” (Kemény 1994). Szelényi Konráddal írt könyve a hetvenes évek elején arra hívta fel a figyelmet, hogy a szocialista hatalmi elit úgy alakult át, hogy a káder réteg mellett megjelenik egy iskolázottabb technokrata réteg. A hatvanas évek végéig dinamikusan növekvő iskolázottság eljut addig a szintig, hogy a politikai rend mellett a szakértelmiség egyre fontosabb szerepet játszik: létrejön a szocializmus technokráciája (Szelényi-Konrád 1989). A szocialista elit ez irányú átalakulása a nemzedéki szerveződésnek és nemzedékváltásnak első figyelemre méltó mozzanata, nem hagyható azonban figyelmen kívül, hogy a hatvanas évek végétől a humán értelmiség csoport-

¹ Az a felfedezés nem újkéltű, hogy a hagyományos osztályszerveződést a nemzedéki szerveződés váltja fel, melynek feltétele, hogy az ifjú generációk átöröklés helyett versenyben, nem ritkán a felnőtt generációkkal való konfliktusok révén szerzik meg, alakítják ki társadalmi pozícióikat. Ebből a feltevésből kiindulva vetette fel Karl Mannheim a nemzedéki szerveződés kérdését (Mannheim 1969). Szerinte a társadalmi, kulturális struktúra meghatározott rendszerében a nemzedéki csoportok elkülönülésének három szintje figyelhető meg:

Az *első szint*, a nemzedéki elhelyezkedés azt jelenti, hogy a fiatalok ugyanazon korcsoportban a társadalmi és történeti fejlődés során közös élményre, tapasztalatra tesznek szert. Mannheim úgy érvel, hogy éppen úgy, mint az osztályok, a nemzedékek is mindenekelőtt a közös társadalmi elhelyezkedés objektív tényei által válnak egységes csoporttá. Az osztály vagy nemzedéki elhelyezkedés azonban nem szükségszerűen vezet *személyi interakcióban* kifejezésre jutó konkrét csoportokhoz, de meghatározza az *egyének életesélyeit anyagiakban és hatalomban*, valamint érzelmi, gondolkodási/tudati cselekvési módokban, alakzatokban.

A *második szint* a nemzedéki elhelyezkedés aktualizálódása, tényleges társadalmi elhelyezkedéssé válása a hasonlóan elhelyezkedők potenciális egymásra orientálódása révén megy végbe. A hasonlóan elhelyezkedők megkísérlik értelmezni a társadalmi elhelyezkedésben kijelölt helyüket, és megpróbálnak kialakítani olyan eszméket és cselekvési formákat, amelyek közös életcél, életutat tesznek lehetővé.

A *harmadik szint* a nemzedéki elhelyezkedés aktualizálódása során kialakuló nemzedéki egység. A nemzedéki egység azon egyének csoportja, akik – a társadalmi, kulturális fejlődést figyelembe véve – közös helyzetértelmezést, közös attitűdöket és cselekvési formákat alakítanak ki.

ja ebben a hatalmi törekvésben vesztes lett. A nyolcvanas évekre azonban – az elitbe való emelkedés csatornájaként – a marginalizálódott, mindenekelőtt humán értelmiségi többnyire underground fórumai szintén megjelennek (*Csizmadia* 1995). Ezek a keretek azonban igen korlátozottak, a fiatalok elitjére terjednek ki és ezen elitek konkrét csoportjai nem válhatnak az ifjúság önálló nemzedéki szerveződésének meghatározó erejévé. Józsa Péter hetvenes évek elején végzett vizsgálatában arra mutat rá, hogy a munkásfiatalok materiális, tradicionális, konzervatív felfogásúak, a szülőikkel való konfliktusuk erőteljes fiatalkorukban, de a családalapítás után átveszik a szülői mintákat. Az értelmiségiek, egyetemi hallgatók inkább posztmateriális értékeket követnek, individualizáltak, kevésbé konfliktusos ugyan viszonyuk a szüleikkel-fiatal-korukban, de a felnőtt-életük-során inkább fordulnak szembe a szülők értékrendjével. Ebből a vizsgálatból az is kiderült, hogy a hatvanas évek nyugati diákmozgalmaitól várt váltás a magyar fiatalok körében nem következett be. Létrejött viszont a munkásfiatalok és az értelmiségi fiatalok közötti szakadék (*Józsa* 1979). A nyolcvanas évek elején Hankiss vizsgálatai nyomán figyelhető meg az első fordulat, nevezetesen az, hogy az egyetemisták értékrendjében a posztmateriális értékrendhez új cselekvési minták tartoznak: alternatív mozgalmak, környezetvédelem (ez összhangban van az Inglehart-féle elmélettel). Ekkor válik először érzékelhetővé, hogy a magas kulturális háttérrel rendelkező fiatalok elmozdulása a posztmateriális értékrend felé, a közösségi, nemzedéki szerveződések irányába mutat. A nyolcvanas évek elejére a második gazdaság kiépülése is fontos szerepet játszik a nemzedéki szerveződésben és a nemzedéki váltásban. A nyolcvanas évekre a magyar fiatalok körében markánsná váló két értékorientáció: az anyagi, kispolgári és az értelmiségi, kulturális közössé válik abban, hogy eltérő úton ugyan, de elindul a hatalom-nonkomfort, ellenzéki, alternatív kultúra irányába, megindul a fiatalok nemzedéki szerveződése.

A nemzedékváltás feltételezi a fiatalok önállóvá válását és ebben meghatározó szerepet játszik a fiatalok kultúrához való viszonya. A szocializmusban ez a folyamat késleltetett, mert a magas kultúra és a mindennapi, vagy fogyasztói kultúra élesen elkülönül, illetve fokozott szerepet játszik egy harmadik, ideologikus kultúra is, melynek lényege az, hogy a hatalom érdekeit közvetíti. Ebbe a szerkezetbe szól bele az, hogy a hatvanas évektől erőteljesen szivárog be a fogyasztói kultúra, a mindennapi élet szintjén a zenei irányzatokban, öltözködésben stb. A kérdés az, hogy milyen csatornákon át és hogyan közvetítődik a mindennapi kultúra. Az elit interjúk alapján a válaszunk az, hogy a család kultúráközvetítő szerepében a hetvenes évektől a zinneckeri értelemben vett kispolgári kultúra (*Zinnecker* 1993a), mentalitás és az ehhez kapcsolódó értékek játszották a legfontosabb szerepet (*Mátay* 1995).² Ugyanakkor a hatalom intézményes,

² Jürgen Zinneckernek az ifjúsági habitus osztályspecifikus reprodukciójára alkalmazott elméletében a közepes tökevolumenű kispolgárságra vonatkozó koncepcióját találónak tarjuk a magyar fiatalok bizonyos csoportjainak (a budapesti elit fiatalokkal készített interjúk többségének) (*Mátay* 1995) helyzetértelmezésekor (*Zinnecker* 1993 a).

legitim kulturális mintáiban is megfigyelhető egy hasonló tendencia. Mégis – paradox módon – a kispolgári jellegű kulturális minta térhódítása egyben azt jelenti, hogy a kispolgári értékek erodálják a hatalom által közvetített mintákat. A kispolgári és polgári értékek individualitása az erő, amely szétrobbantja a hatalom és magas kultúra által közvetített kollektív mintákat. Ennek talaján kezd kialakulni a fiatalok körében egy olyan „proteszt” attitűd a középiskolában – vagy késleltetett formában az egyetemen –, amely paradox módon a magas kultúra talaján kibontakozó ellenkultúrával és alternatív törekvésekkel találkozik. A fiatalok önállósodásának és önálló ifjúsági kultúra létrehozásának éppen az a sajátossága a nyolcvanas évek végén, hogy a fiatalok a kispolgári kultúra talaján fogadják be a másságot, az alternatív gondolkodást. A „proteszt” nem elsősorban politikai volt, hanem abból az elvárásból táplálkozott, hogy a főiskola és az egyetem olyan konvertálható tudást adjon át, mellyel érvényesülni lehet. Mindenekelőtt a professzionalizálódás igénye merült fel. Ezt az igényt nem tudták kielégíteni az iskolai intézmények. Ez az elvárás tipikusan kispolgári, racionális elvárás volt. A kispolgári létből viszont egy egzisztenciális korlát is származott. A professzionalizálódás adta lehetőségeket nagyon gyorsan kell kamatoztatni a fiatalnak a felnőtt életben. A kispolgári család tehát egyrészt ösztönzőleg hatott, másrészt korlátokat állított. Ez volt az a pont, mely alapján mind az akkori hatalom, mind a magas kultúra képviselői úgy gondolták, hogy végső soron a kispolgáriság talaján létrejött fiatalok elit csoportjai könnyen integrálhatók és befolyásolhatók. Az integráció azonban nem vagy csak részben történt meg. Az is igaz viszont, hogy ezek a fiatal csoportok kevésbé vagy csak részint tudtak átfogóbb ifjúsági ideológiával és karriertörekvésekkel megjelenni. Ennek a törésvonalnak a mentén kezd elszigetelődni az elitkultúra és ezzel együtt az alternatív kultúra. A kilencvenes évekre azok a csoportok, akik végigcsinálták a „proteszt” cselekvés útjait, önálló arculattal jelennek meg a társadalmi térben.

A kilencvenes években felgyorsult a fiatalok nemzedéki szerveződése, illetve színesedtek a fiatalok kulturális és karriermintái a középiskoláktól az egyetemig. Az egyetemisták körében a fokozott individualizálódás, a fokozott önállósodás (a munkavégzés szerepének megnövekedése, a külföldi szakképzésben részt vevők arányának megnövekedése), az ifjúkor meghosszabbításának igénye (a munkavégzés, házasodás közvetlenül egyetem utáni fontosságának háttérbe szorulása) és a fogyasztói kulturális minták előtérbe kerülése markánsan rajzolja ki az egyetemisták vállalkozóvá, professzionális szakemberré válásának igényét (Gábor-Mátay-Balog-Kántor 1994). Ugyanakkor markánsan rajzolódik ki – az egyetemisták elitjének, a szakkollégisták körében – az alternatív kulturális mintakövetés. Mindkettő mintául szolgál a középiskolás fiatalok számára is. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azonban azt sem, hogy az egyetemisták körében nagy szerepet játszik az elbizonytalanodás és a hajdani „gazdasági biztonság” utáni vágy, amely szintén követésre talál a középiskolás fiatalok körében,

különösen a válságövezetekben. Az ifjúsági minták kialakulásának új jelensége, hogy „lent” is szerveződnek, illetve letről is tért hódítanak kulturális minták. Ezek közül igen figyelemre méltó az agresszív kulturális minták – skinhead-jelenség – elterjedése (Sárközi 1994).³

4. A FIATALOK ÉRTÉKORIENTÁCIÓJA A KILENCVENES ÉVEKBEN. NÖVEKVŐ INDIVIDUALIZÁLÓDÁS ÉS/VAGY MATERIÁLIS ÉRTÉKEK ELŐTÉRBE KERÜLÉSE A KILENCVENES ÉVEKBEN

Kutatásunk fontos hipotézise volt, hogy a fiatalok értékorientációja és az ifjúsági kultúra erőteljesen befolyásolja a fiatalok világhoz való viszonyát. Korábbi vizsgálatainkból tudjuk, hogy a magyar fiatalok értékorientációjában erőteljesen elválik a közösségi és az individuális értékrend és csökkennek a nem, a kor, az iskolázottság és a település szerinti különbségek.

A tanuló fiatalok értékorientációját faktoranalízissel vizsgálva négy jól elkülöníthető irány figyelhető meg. Az egyik a családi biztonság köré szerveződik, előnyben részesíti a *békés világot*, az *igaz barátságot*, a *szerelmet* és a *belső harmóniát*. A másik a *kreativitás* köré szerveződik összekapcsolódva a *változatos, érdekes élettel*, a *természettel való azonosulással* valamint a *szabadsággal*. A harmadik középpontjába a *tradíció tisztelete* kerül összekapcsolódva a *vallásos hittel*, illetve a *nemzet biztonságával*. Az utolsó értékorientációban a *hatalom*, a *gazdagság*, a *döntési jog* és a *társadalmi rend* kerül. Azaz a tanuló fiatalok körében elkülönülnek az individuális és a közösségi értékorientációk. Az individuális értékorientációban pedig szétválik a materiális és a posztmateriális értékrend. A közösségi értékorientáció pedig elkülönül tradicionális és vallásos hit központú, illetve a hatalom és gazdagság központú értékrendre.

³ Az ifjúsági kultúrák megjelenése szorosan összefügg a válsággal, amely az iskolaszervezetben végbement. Willis iskolaszociológiai kutatásai során felfigyelt arra, hogy az iskolán belül két szubkultúra létezik, amikor az iskolaellenes fiúkat – a „lads-eket –, akik szembeszálltak az iskolán belüli tekintéllyel, és elutasították az „ear’oles”-kat a „füleket”, a komfort-tudás orientált tanulókat a „dummies”-okat, a „buzgómcsingokat”. Az ifjúságkultúra megosztottságát 1969 utánra datálják, amikor a hippik és a skinheadek összecsaptak (Willis P. 1978). De a skinheadek megjelenése összefüggött a hagyományos osztályviszonyok, a munkásosztály kultúrájának összeomlásával is. A skinheadek azok az agresszív puritán munkásfiatalok voltak, akik öltözködésükben a hagyományos munkásvisetlet (munkásbakancs, jeans stb.), rövidere vágott hajat viseltek. Erőszakosságuk egyaránt gyökerezik az utcai gengék, illetve az agresszív futballszurkolók világában. A tradicionális munkásértékként fogadták el a keménységet, az erőszakosságot, a patriotizmust, a lokális értékeket. Erőszakkal léptek fel a hippikekkel, az aranyifjakkal és a kisebbségekkel szemben. Szembeszálltak a hippik liberalizmusával, individualizmusával és munkaellenességükkel. Az agresszív rasszizmusok következtében az újfasiszták próbálták megnyerni őket (apolitikusságuk következtében ez nem sikerült.) (Brake 1980). A szocializmus sajátossága, hogy a nyolcvanas évek végén szinte minden ifjúsági kultúra, így a skinheadek is az elit iskolákban jelent meg (Sárközi 1994; Gábor 1994).

Az értékek rangsorában első helyre kerülnek a materiális értékorientációt kifejező individuális értékek, háttérbe szorulnak viszont a tradicionális értékek. A fiatalok értékorientációjában nemek szerint közeledés figyelhető meg. A családi biztonságot, a békés világot, az igaz barátságot a lányok inkább részesítik előnyben ugyan, de az olyan posztmateriális értékekben, mint az érdekes és változatos élet a két nem értékorientációja közelít egymáshoz. A közösségi értékorientációk mindkét vonulatában közeledés figyelhető meg a lányok és a fiúk között.

A magyar fiatalok inkább részesítik előnyben az individuális, mint a társadalmi, közösségi értékeket és háttérbe szorul a vallásos hit. Az életkor alapján azonban azt figyelhetjük meg, hogy minél fiatalabbakat nézünk, annál inkább felerősödnek a biztonsági értékek mind az egyén (család biztonsága), mind a társadalom, a közösség (nemzet biztonsága) vonatkozásában és növekszik a tradicionális értékek (például a vallásos hit) szerepe. Ez a tendencia azért is figyelemre méltó, mert iskolázottsági és települési szint alapján közel sem ilyen szembetűnő a különbség.

A magyar fiatalok értékrendje erőteljesen individualizált. Az egyéni értékek háttérbe szorítják a közösségi értékeket, például az egyén biztonságának fontossága a nemzet biztonságának fontossága elé kerül. A posztmateriális értékekben – mint például az érdekes és változatos élet – a lányok értékrendje közelít a fiúkéhoz. A legfiatalabb korosztályt figyelembe véve viszont fordulat érzékelhető a fiatalok értékrendjében: fontosabbá válnak az individuális értékek mellett a közösségi értékek; illetve növekszik a tradíció, a tradicionális értékek szerepe. A nemek és az iskolai szint, a települési hovatartozás szerint megmutatkozó értékorientációk közti különbségek csökkenése egyszerre tulajdonítható a materiális értékek széles körű elterjedésének, a fokozódó individualizálódásnak, de a közösségi értékeket felértékelő, azon belül a tradíciók szerepét kihangsúlyozó konzervatív fordulat eredményének is.

5. AZ ETATISTA ÉS AZ INDIVIDUÁLIS SZCENÁRIÓ ÉS AZ IFJÚSÁGI KULTÚRA

Az előző vizsgálatainkban abból indultunk ki, hogy egy civilizációs korszakváltás indult el és gyorsult fel. A fiatalokat három dimenzióban vizsgáljuk: demokrácia, a piac kiépülése és az, hogy milyen típusú szocializmusok voltak. Az olyan típusú szocializmusokban, ahol a piac korábban kifejlődött, korábban individualizálódnak a fiatalok, könnyebben reagálnak a változásokra. Ott, ahol a piac korlátozottabb volt, a fiatalok kevésbé képesek reagálni a változásokra, ezért etatistábbak. Így alakult ki az individualista és az etatista scenárió. Vizsgálataink alapvető következtetése az, hogy igaz volt ez a kiindulópont.

Az átalakulás folyamatában felerősödött a tradíciók szerepe. Ezek lehetnek polgárosult, de nem polgári tradíciók is (pl.: vallásosság). Ugyanakkor a piac előretörése a tradicionális intézmények (család, iskola, helyi közösségek, értékek) válságát felgyorsítja.

Abból a tételezésből kell kiindulnunk (magyar vonatkozásban, de a székelyföldi vizsgálat is ezt mutatja: *Gábor, 1997*), hogy a piac restaurációja gyorsan megtörtént. A politikai rendszer kiépült, ezzel összefüggésben a fiatalok individualizációja felgyorsult. Az ifjúság megjelenése és problémái lokális szinten és az egyetemisták szintjén érzékelhető. Egyik oldalon úgy látszik, kialakulnak az individualizációs stratégiák, a másik oldalon viszont nem alakulnak ki a demokrácia intézményrendszerei, amelyek a piaci stratégia elégséges feltételei. Azaz hipotézisünk az, hogy a nyolcvanas évekre egyre markánsabbá váló alternatív ifjúsági kultúra kiindulópontja lesz, a fiatalok polgári státusza megkérdőjeleződni látszik a kilencvenes években. Például az egyetemisták esetében nemcsak az a probléma, hogy az etatista korlátok megszűnnek, és az állami erőforrások megszűnnek, hanem hogy nem jönnek létre azok a garanciák, ami alapján egy piaci stratégiát fel lehetne építeni. Ugyanez lokális szintje is felmerül. Arról van-e szó, hogy a fiatalok egyéni szinten piackomfort és demokratikus komfort magatartást vesznek fel, de nem képesek civil szerveződésekre, vagy ezeknek a civil szerveződéseknek nem alakultak ki az intézményes feltételei. Lerombolódtak az etatista korlátok, de ez szűkebb csoportok érdekeinek átkonvertálásával ment végbe. (HÖKOSZ-nál is az figyelhető meg, hogy az etatista felépítményt lerombolják, ugyanakkor mint ifjúsági szervezet a régi etatista jogokat követelik maguknak.) A további kutatások tárgya, hogy a piackonform magatartás miért nem torkollik civil szerveződésekbe, és miért nem gyorsul fel.

A nyitott társadalom-szituáció gyökerét megtaláltuk Magyarországon (polgárosozottabb városokban), itt sokkal több a civil szerveződés, nagyobb a nyilvánosság. Ott a fiatalok civil szerveződése gyorsabb volt, nincs egy monopol helyzetű ifjúsági szervezet, az iskolák is nyitottabbak a fiatalokra.

A válságövezetekben a redisztribúció változatlanul fennmaradt (munkanélküliséget kell osztani stb.), itt a civil szervezetek kevésbé fejlődtek ki, nehezebben maradnak fenn, tekintélyelvűbb, politikafüggőbb ifjúsági szervezetek jönnek létre (ez nem feltétlenül BIT, lehet MIÉP, kiscgazda stb. érdekeltsgű is). Nem épültek ki a önszerveződések garanciái, mert korlátozottak a finanszírozási formák. Ezért megvan az a veszély, hogy visszaáll egy tekintélyelvű, hierarchikus ifjúsági szerveződés, mely a piackonform magatartást rendiesebb magatartás felé taszítja el.

Az alapvető probléma az, hogy az állam kivonulása – párosulva a privilegizált magáncsoportok növekvő szerepével – azt jelentheti, hogy a fiatalok középrétege és elit csoportjai szembefordulnak a demokráciával, pontosabban az etatista oligarchiát felváltó menedzseri, alapítványi stb. oligarchiákkal. Ezek a szerveződési formák beépíthetők, felhasználhatják az ifjúsági szubkultúrák agresszívebb formáit (például a skinhead-mozgalmat). Az etatista berendezés lebontása – ha nem párosul a személyes cselekvés garantálásával – olyan forgatókönyvet eredményez, amely etatista visszarendeződéssel és a demokratikus társadalom fejlődésének lelassulásával jár együtt.

6. AZ ISKOLAI IFJÚSÁGI KORSZAK ELJÖVETELE MAGYARORSZÁGON A KILENCVENES ÉVEKBEN – A FOGYASZTÓI KULTÚRA GYŐZELME

A továbbiakban azt mutatjuk be, hogy az iskolai korszak eljövedele hogyan hat az ifjúsági kultúra alakulására a kilencvenes évek második felében. Ez a fejezet az 1996 óta az Oktatókutatató Intézet Ifjúságkutató Csoportja által végzett empirikus kutatások tömör összefoglalása. A kutatási programot 1996-ban alakítottuk ki (Gábor 1996). Elindeítésekör számos elméleti és módszertani problémával kellett szembenéznünk. Végül úgy döntöttünk, hogy lokális kutatások sorozatát kell elvégeznünk, hogy árnyalt képet adjunk a társadalmi átalakulás ifjúságra, illetve ifjúsági kultúrára gyakorolt hatásáról. A kutatás elkezdésekor a legfontosabb szempontok, amit figyelembe vettünk: a két lehetséges szcenárió, a munkanélküliségi és szabadidő-szcenárió eltérő feltételeinek figyelembe vétele. Azt gondoltuk, hogy a két szcenárió feltételének nyomon követését leginkább a területi kiválasztással tudjuk megragadni. Ezért törekedtünk arra, hogy vizsgálatot végezzünk prosperáló és válságtérsegekben (Sopron, illetve Salgótarján). A területi feltételek kiválasztásakor fontosnak tartottuk, hogy vizsgáljunk kis, közép- és nagyvárost (Tamási, Sopron, Győr). A kis-, közép-, és nagyvárosok feltételezésünk szerint eltérő esélyeket jelentenek a fiatalok számára.

Az oktatási rendszer átalakulásának figyelembe vétele, különös tekintettel a fiatalok továbbtanulási esélyeire, illetve arra, hogy az átalakuló iskolarendszerben milyen szerepe van a szubkultúráknak a fiatalok társadalmi orientációs és cselekvési mintáinak alakulásában. Fontosnak tartottuk annak vizsgálatát, hogy az iskolai ifjúsági korszakban milyen szelekciós folyamatok alakulnak ki, és ezek milyen szerepet játszanak az ifjúsági kultúra alakulásban. Ezért vizsgálatainkban nagy hangsúlyt kapott, hogy tanulói mintánk kövesse a továbbtanulás legfontosabb választási pontjait (nyolcadikosokat az általános iskolában, harmadikosokat, illetve negyedikeseket a középfokú oktatásban, illetve elsőket és negyedikeseket a felsőoktatásban.)

A munkaerőpiac átalakulásának figyelembe vétele, különös tekintettel az egyéni vállalkozásokra és multinacionális cégek létrejöttére. Külön vizsgáljuk a munkanélküli és pályakezdő, illetve a vállalkozó fiatalokat. (Ezt a megközelítést a győri vizsgálatba építettük be, és a közeljövőben adjuk közre a vizsgálati eredményeket).

Vizsgálatunk során nagy súlyt helyeztünk az etnikai különbségek figyelembe vételére. (Ezen szempont bemutatására a most folyó hevesi vizsgálat eredményeinek figyelembe vételével készítünk összegző tanulmányt.)

6.1 ESÉLYKÜLÖNSÉGEK ÉS AZ IFJÚSÁGI KORSZAKVÁLTÁS KEZDETE (KÉT VÁROS: SALGÓTARJÁN ÉS SOPRON ESETE)*

Salgótarján 1980-ra érte el növekedésének tetőpontját, 1980-tól megkezdődött a város hanyatlása. Nem következett be szerkezetváltás, az ipari szektort nem váltotta fel a szolgáltató szektor. A nyolcvanas évektől megindult a szellemi foglalkozásuk elvándorlása. A kilencvenes években a város hanyatlása felgyorsult: a vállalkozások lassú növekedése, a beruházások stagnálása, a magas munkanélküliség következtében fokozódott a városlakók elvándorlása. A munkanélküliség beépült a város mindennapi életébe, egyaránt sújtja a fiatalokat és az idősebbeket, az iskolázatlanokat és a legiskolázottabbakat. A munkanélküliség állandósulását jól jelzi, hogy 1995-ben már a munkanélküliek többsége a tartós munkanélküliek közül került ki. Sopron egyenletes növekedést mutat. 1990-re az ipari szektor helyett a szolgáltatói szektor vált meghatá-

* A két város kiválasztásakor figyelembe vettük a demográfiai, a gazdasági és a történeti szempontokat. A szocialista ipar mindkét városban fontos szerepet játszott – Sopron a textilipar, Salgótarján a nehézipar egyik fellegvára volt. Sopronban az omladozó szocialista ipart már a nyolcvanas években egyre inkább felváltotta a szolgáltatóipar, mindenekelőtt a bevásárló-turizmus. Salgótarján válságveszélynek mondható – magas a munkanélküliség –, a kilencvenes években indult meg az ipar felváltása a szolgáltatóiparral.

A városok történeti tradíciója is eltérő: Sopron tradicionális város, Salgótarján városi múltja a húszas évekre nyúlik vissza, és a szocialista városépítészet egyik gyöngyszeme. Különböznek továbbá abban is, hogy Salgótarján a húszas évektől államosított iskolarendszerrel rendelkezett, amely az iparra támaszkodott. Sopronnak mindig is többretegű volt az iskolaszervezete. 1945 előtt itt meghatározó volt az egyházi iskolák szerepe (az iskolák kb. 70%-a felekezeti iskola volt).

Salgótarján 1945 előtt is munkásvárosnak volt mondható, kevés értelmiséggel. Ebből adódik, hogy szellemi élete szűkebb horizontú, polgársága gyengébb volt Sopronénál. Salgótarján etnikailag többretegű (nagyszámú cigánysággal), és részint protestáns, részint katolikus népességű. Sopronra jellemző a német nemzetiség, hosszú ideig az evangélikusok, később a katolikusok a meghatározóak a városban. Emellett volt egy jelentős zsidó közösség is, ami mára hivatalosan alig létezik.

Kiválasztottunk tehát egy prosperáló körzetből egy – a Nyugathoz legközelebb eső – várost és egy stagnáló vagy leszakadó körzetből egy – a szlovák határhoz közeli – várost.

A tanuló fiatalokkal kapcsolatos megállapítások empirikus vizsgálaton alapulnak. Két empirikus vizsgálatot készítettünk: az egyik kérdőíves vizsgálatunk a nyolcadikosokra reprezentatív, elsősorban a nyolcadikosok értékorientációját, ifjúsági csoportstílusait és jövőképét feltáró kérdőíves lekérdézés volt. (A jövőre vonatkozó nyitott kérdés a következő: a kérdőív első részében arra kérünk, hogy képzelj el az életed 2020-ban. Milyen lesz a környezeted, az ország, a világ, mivel fogsz Te magad foglalkozni felnőttként, milyen lesz a családod, ha lesz?) A minta a város nyolcadikosait reprezentáló minta. A minta nagysága Salgótarjánban 240 fő, Sopronban pedig 214 fő. A másik vizsgálat a középiskolásokra terjedt ki. A kérdőív sokkal részletesebb volt, mindenekelőtt a fiatalok értékorientációinak, csoportstílusainak, szabadidő-tevékenységének lekérdézésével mellett igen részletesen kérdeztük a fiatalok ifjúság életszakasszal kapcsolatos és jövőstratégiáit, valamint a politikához való viszonyát és politikai cselekvési mintáit. A minta a város középiskolásait reprezentáló minta. A mintanagyság Salgótarjánban 465 fő, Sopronban 803 fő. A kérdőíves vizsgálatot mélyinterjúkkal és dokumentumelemzéssel egészítettük ki. A vizsgálat 1996-ban készült (*Gábor és társai 1997*).

rozóvá, melyet a szellemi foglalkozásuk növekedése kísér. 1990 után felgyorsul a város fejlődése: lendületesen növekszik a vállalkozások száma és a beruházások összege, mely a bevándorlások lassú növekedésével és alacsony munkanélküliséggel jár együtt.

A két város kétféle scenáriót kínál a fiatalok számára: Salgótarjánban a munkanélküliség scenáriója hordozza magában azt a veszélyt, hogy a nyolcvanas évektől kialakult „két ország”-modell fennmarad a hátrányos helyzetűek alkotta rugalmas munkaerő-tartalékokkal, amely a kettős munkaerőpiac másodlagos szektorát képezi. Az ehhez a scenárióhoz kapcsolódó társadalmi kockázatok nyilvánvalók. Az ifjúsági zavargások lehetősége ezek közül csak az egyik, az etnikai, faji kisebbségek ifjúsága egyre inkább hajlamos kedvezőtlen helyzetét az intézményesített rasszizmusnak tulajdonítani. Sopronban a szolgáltatások kiépülésével megnyílik az út a szabadidő-scenárió felé, melynek megnövekedése letörölné a stigákat a nem-foglalkoztatottakról, akik egy új, „dologtalan”, szabadidős osztály alapját képeznék. A munka-scenárió felé való elmozdulás a tanulás felértékelődéséhez és a professzionális ifjúsági státusz kialakulásához vezet. A fiatalok különleges kulturális kreativitása pedig egyre megbecsültebbé válik.

Az 1989/90-es és az 1994/95-ös tanév között eltelt időszakban mindkét városban jelentősen csökkent a tanulói létszám. Salgótarjánban jelentős a roma tanulók száma. Mindkét város általános iskoláiban növekedett a szegregáció az iskolák között.

A salgótarjáni és a soproni nyolcadikosok között markáns különbség rajzolódik ki családi háttérükben, továbbtanulási szándékaikban, értékorientációikban, ifjúsági kulturális csoportstílusaikban. A salgótarjániak a menekülést kifejező csoportstílusokkal sokkal inkább azonosulnak, mint a soproniak. A salgótarjániak menekülési vágyát jól kifejezi, hogy jövőképükben sokkal nagyobb arányú a pesszimista, a bizonytalan, a harmadik világháborút jövődőlők, illetve külföldön letelepedni akarók aránya, mint a soproniakéban. A jövőképekből kirajzolódik, hogy mindkét városban élők számára alapvető érték a család, a biztonság, a harmónia, a szeretet és a béke. Általában elmondható, hogy mindannyiuk számára a középosztály életstílusa az etalon: család, ház szép környezetben, autó, állatok a ház körül, jólét, anyagi biztonság, munka. Mindkét város nyolcadikosai fontosnak tartják a környezetvédelmet, tennének is ennek érdekében, bár sokan nagy veszélyben látják a természetet. Kettős megítélés alá esik a technikai fejlődés is: a salgótarjániak látják az árnyoldalait is, a soproniak inkább bíznak a környezetbarát, és a békét elősegítő technikai újításokban. A soproni fiatalok nem foglalkoznak a politikával, nem érzik úgy, hogy befolyásolná jövőjüket. A salgótarjániak viszont pontosan megfogalmazzák a politikai nézeteiket, úgy érzik, hogy a jövőjüket nagyban befolyásolják a megfogható körülmények: a kormányok, a politikusok, a vírusok, a háborúk, amelyek azonos súllyal és egymás mellett szerepelnek.

A középiskolások családjainak fogyasztási eszközökkel való ellátottsága azt mutatja, hogy a soproni középiskolások polgárosultabb családi háttérrel rendelkeznek, mint a salgótarjániak. A középiskolások saját javakkal való ellátottsága viszont arra utal, hogy mind a két város középiskoláiban megtalálható a tanulónak mintegy harmada,

akik sokkal jobb életkörülményekkel rendelkeznek, mint a középiskolások többsége. A legjobb körülmények között élő középiskolások aránya viszont a két városban hasonló. Sopronban a jobb módúak és a többség között kisebb, Salgótarjában nagyobb a távolság. A salgótarjáni középiskolások inkább részesítik előnyben a főiskolai és az egyetemi tanulmányokat, azon belül a humán szakokat, mint a soproniak. A salgótarjániak erőteljesebb továbbtanulási szándéka magyarázható azzal, hogy városuk gazdasági válsága miatt a karrier egyetlen lehetséges útját a továbbtanulásban látják. A soproniak – városuk prosperitását látva – sokkal inkább vonzódnak a reálszféra felé, illetve gondolják azt, hogy nemcsak felsőoktatási diplomájukkal tudják megalapozni a jövőjüket. A középiskolások átlagosan több időt töltenek szabadidő-tevékenységgel, mint tanulóssal. A családtól és az iskolától függetlenedő szabadidő eltöltésében, különösen a salgótarjáni középiskolások körében, meghatározó szerepe a tévézésnek van. A tévécsatornák közül pedig szinte kizárólagosan a fiatalokra orientált, fogyasztói mintákat közvetítő, kereskedelmi csatornákat részesítik előnyben.

A fiatalok korai önállósodásával, az ifjúsági életszakasz meghosszabbodása, a növekvő ifjúsági identitás azzal jár, hogy a fiatalok azt hangsúlyozzák, hogy problémáikat a felnőttek nem értik meg, illetve a felnőtt társadalom nem csak, hogy nem sokat tesz a fiatalokért, de intézményes képviselői kimondottan ellenségesen bánnak a fiatalokkal. A fiatalok körében kialakul egy ifjúságcentristának nevezhető csoport, amelynél a kortárs csoporthoz tartozás, az ifjúsági identitás markáns megjelenítése összekapcsolódik a felnőtt társadalomtól való éles elhatárolódással, és az azzal való konfliktusos viszsonnyal. Az ifjúságcentrista fiatalok szabadságvágya a döntésekbe való nagyobb beleszólás követelésével, a hatalom és a gazdagság felértékelésével is párosul. Az ellentmondás az intézményes világ, a fiatalok értékorientációi és aspirációi között markánsan jut kifejezésre az ifjúságcentrista fiatalok kulturális mintakövetésében, az ifjúsági kulturális mintákkal való azonosulásban. Az ifjúságcentrikus fiatalok körében napjainkban ugyan megőrizték vezető helyüket az alternatív kulturális minták, de szerepük kisebb, mint korábban volt, sőt kisebb a fiatalok többségénél is. Felértékelődtek viszont az agresszivitást és menekülést kifejező ifjúsági csoportok.

A középiskolások körében mindenekelőtt a posztkonvencionális politikai cselekvés játszik szerepet mintegy függetlenül attól, hogy érdekl-e a fiatalokat a politika, illetve elutasítóak-e vagy közelállóak-e a politikához, a politikai intézményekhez, a politikusokhoz. Az ifjúságcentristák és a középiskolások többsége politikai cselekvésének összehasonlításakor azt is látjuk, hogy az ifjúságcentrizmus radikalizálja a középiskolásokat. A soproni középiskolások és ifjúságcentristák viszonyát vizsgálva azt látjuk, hogy a hatás ugyanaz, mint a salgótarjániaknál: a soproni ifjúságcentristák adatai csaknem tízed százalékra megegyeznek a salgótarjániakkal. A menekülés kifejezésre jut a jövőképből és a fiatalok terveiben is. A salgótarjániak inkább ítélik meg pesszimizmisan a társadalom jövőjét, mint a soproniak. A két város fiataljai jövőképzésének különbségét jól mutatja az is, hogy a soproniaknak mintegy harmada, a salgótarjániaknak több, mint fele hagyná el azt a várost, amelyben jelenleg tanul. A középiskola

befejezése utáni külföldi munkavállalás viszont közel hasonló arányban szerepel mindkét város fiataljainak terveiben.

Vizsgálatunkból az is kiderült, hogy a fiatalok saját maguk alakítják ki továbbtanulási és jövőstratégiáikat, figyelembe véve a városukban kínálkozó esélyeket.

Közös a fiatalok korai önállósodása, individualizálódása, amely összekapcsolódik a családi és iskolai kontroll fellazulásával, a mass médiák növekvő szerepével, és a feszültségoldó technikák növekvő alkalmazásával. A merev struktúra növeli a diákok és az iskola konfliktusát, amely kiterjed a politikától való eltávolodásra, a közösségtől való elfordulásra. A politika elitélése viszont összekapcsolódik a politikai cselekvés radikalizálódásával. A fiatalok családtól való eltávolodása, a fogyasztói minták szerepének felerősödése növeli a konfliktust, különösen élessé válnak a konfliktusok a merev struktúrák esetében. Az átalakulóban levő csoportok fiataljai egyre inkább elfordulnak, illetve szembeszállnak az őket alárendelt viszonyban tartó felnőtt társadalommal, illetve azoknak szerveződéseivel, intézményeivel. Az elfordulás és/vagy szembenállás, illetve a felemás integráció a fiatalok viselkedésének, de különösen politikai cselekvésének radikalizálódásához vezethet.

6.2 NÖVEKVŐ ESÉLYEK, NÖVEKVŐ ÖNÁLLÓSODÁS ÉS KONFLIKTUSAI. A FIATALOK SEBEZHETŐSÉGE. A TAMÁSI FIATALOK HELYZETE.⁵

Az 1997 őszén folyó tamási vizsgálatból kiderült, hogy a közoktatási rendszer átalakulása növelte a versenyt az általános iskolák, illetve a gimnázium között azáltal, hogy az utóbbi nyolcosztályos gimnáziummá változott (Gábor és társai 1998). Az iskolák közötti verseny nyomán felerősödő szelekció a társadalmi szelekció felerősödésével járt együtt. A gimnazista nyolcadikosok – a szülők iskolázottságát, foglalkozási pozícióját és anyagi helyzetét tekintve – sokkal előnyösebb háttérrel rendelkeznek, mint a két általános iskola nyolcadikosai. A gimnáziumnak, hogy vezető szerepét megőrizze, növelnie kellett a környező falvakból bekerülő arányát, azaz az iskolai szelekció erősödése növekvő területi nyitottsággal párosult. Vizsgálatunkból kiderült, hogy az iskolai szelekció előrehozatala, illetve az általános iskolák közötti verseny a nyolcadikosok társadalmi összetételét két irányba befolyásolja: növekszik a különbség a „jó”, illetve a „rossz” iskolák között, illetve növekszik a különbség az iskolán belül. A legmarkánsabb új jelenség az „underclassból” (alacsonyan iskolázott, tartósan munkanélküli szülők) származók növekvő elkülönülése, ami gyakran etnikai (roma gyerekek) elkülönülésüket is jelenti. Az általános iskolák közötti verseny viszont növeli az iskolák területi nyitottságát. (Az utóbbi időben az iskolák próbálják „mederben” tartani az iskolavá-

⁵ A vizsgálat a tamási nyolcadikosok (N=124), illetve a szakmunkásképzőbe járó harmadikosok, a szakközépiskolába, valamint a gimnáziumba járó másodikok és negyedikesek teljes körére (N=266), mindösszesen 380 főre kiterjedő kérdőíves vizsgálaton alapul.

lasztás szabadságát.) Az általános iskolában tapasztalható szelekció még inkább érvényesül a középiskolában. Vizsgálatunk Tamásiban is megerősíti, hogy a szakmunkásképző, a szakközépiskola, a gimnázium iskolatípus szerinti különbözősége a tanulók társadalmi összetételének különbözőségét is jelenti, vagyis a gimnáziumi tanulók kerülnek ki (a szülők iskolázottságát, a foglalkozási pozícióját, anyagi helyzetét tekintve) a legelőnyösebb családi környezetből, őket követik a szakközépiskolások és az utóbbiaktól élesen elkülönülnek a szakmunkástanulók. A szakmunkástanulók belső differenciáltsága igen erős, mindenekelőtt az „underclassból” jövők és a „többiek” között húzódik, illetve ezen iskolatípusban rajzolódnak ki az anyagi különbségek. A három iskolatípuson belül a szakmunkásképzőben valamint a szakközépiskolában a legmagasabb a bejárók-és-a-kollégisták aránya.

A fiatalok esélyének megítélése szempontjából meghatározó jelentőségű a felfelé küsző mobilitás jelensége (climbing mobility), amelynek egyfelől kedvez a piaci rendszer kiépülése, másfelől a közoktatási rendszer átalakulása, a szakmunkásképzők, a szakközépiskolák „felfelé” orientálódása, amely mindkét iskolatípusban a továbbtanulási szándék fokozódásával jár (a szakmunkástanulók számára az érettségi, a szakközépiskolások számára a korábbi évtizedekkel szemben a felsőfokú képzettség megszerzése a cél). A fiatalok felfelé középosztályosodási törekvését jól mutatja, hogy a szülők jelenlegi foglalkozási pozíciója sokkal inkább függvénye a családi hagyományoknak (a szülők foglalkozási pozíciójának), mint a tanuló fiatalok foglalkozási elképzelése. (Ez a tendencia inkább érvényes a lányokra, mint a fiúkra.). E folyamat mellett azonban két tendencia felerősödése figyelhető meg: egyrészt az elitbe való bekerülés egyre nehezebbé válása – ezt mutatja az, hogy a gimnáziumok elit jellege tovább nőtt –, másrészt az iskolázatlan, szakképzetlen rétegek gyerekeinek végleges leszakadása – az underclass önreprodukciója fokozódott.

A fiatalok helyzetének alakulását meghatározza az is, hogy milyen a családjuk, milyenek a rokoni, illetve baráti kapcsolataik. A középiskolások családjai a rokonságtól mindenekelőtt gazdasági (69,5%), másodsorban informális segítséget (31,2%) kapnának/kapnak. A barátok esetében hasonló tendenciát tapasztaltunk. A középiskolások családjának kapcsolatainak szerepének fontosságát jól mutatják azoknak az ankét beszélgetésnek az eredményei, amelyet szakmunkásképzőt végzett munkanélküli fiatalokkal folytattunk. Azok a fiatalok, akiknek családja elszigetelten élt, szinte reménytelennek látták helyzetüket azokkal szemben, akik családi, rokonsági kapcsolatok révén a szürke/fekete gazdaságba való bekapcsolódás, illetve iskolai továbbtanulás révén optimistán ítélték meg életüknek jövőbeli alakulását.

A tamási vizsgálatban derült fény először arra, hogy a társadalmi és gazdasági átalakulást kiszolgáló közoktatási rendszer átalakulása jelentősen megváltoztatja a fiatalok életesélyeit, mely kihatással van a fiatalok értékorientációjára, különösen nagy változás figyelhető meg az ifjúsági kultúra alakulásában.

A fiatalok értékorientációjában igen fontos szerepet kap az individualizálódás, illetve a polgári státusz megerősítése, amelynek a nyolcadikosok a posztmaterális

(másképpen fogalmazva citoyen) oldalát, a középiskolások pedig a materiális (másképpen fogalmazva burzsoá) oldalát helyezik előtérbe. A fiúk inkább fogadják el a materiális értékeket, mint a lányok. A fiatalok életében meghatározó szerepet játszó szabadidő-tevékenységek a sportolás, a tévé- és videónézés valamint a zenehallgatás, illetve a buliba és a diszkóba járás – ezek töltik ki mind a nyolcadikosok, mind a középiskolások szabadidejének több, mint kétharmadát. A szórakoztatóipari cikkek (magnó- és videókazetta, CD, sportruházat, sporteszközök) ezer szálon kötik a fiatalokat a fogyasztói iparhoz. Nem meglepő, hogy a fiatalok kulturális izlésében, életstílusában döntő szerepet játszanak a fogyasztói kultúra divatos elemei a zenétől – techno/rave/house, diszkó-, rap- illetve rockzene – a filmekig, a napi-, illetve hetilapokig. A piac, a fogyasztás, a bevásárlóközpontok válnak a fiatalok katedrálisává, ezért kevésbé figyelhető meg az ifjúsági kulturális stílusoknak olyan konzisztenciája, amit korábban tapasztaltunk. Az ifjúsági kultúra fogyasztásközpontúsága többféle veszélyeztetettséget is hordoz. Növekszik a feszültségoldó technikák (dohányzás, alkohol és drog) alkalmazása. A kábítószerrel szimpatizálók aránya a nyolcadikosok körében 3%, a középiskolások körében 7%. Növekszik az erőszakkal, az agresszivitással szimpatizálók aránya: a skinheadekkel szimpatizál a nyolcadikosok 3%-a, a középiskolások 13,6%-a, a sátánistákkal szimpatizálók esetében pedig 5%, illetve 6,5% a fenti arány.

A dohányzás, az alkohol, a drog tehát hozzátartozik a tamási tanuló fiatalok életéhez, a többségük által bevallott legalább alkalmankénti fogyasztás azt mutatja, hogy használatuk mintegy része a szabadidő eltöltésének, a feszültségek levezetésének. A feszültségoldó technikák – különösen a drog kipróbálása – következésképpen részévé válik az ifjúsági kultúrának. A fiatalokat érintő intézményrendszer átalakulása perifériára szorította a fiatalok amatőr kulturális tevékenységét, és ezáltal is – nem pedig a piac hatására – részévé vált az ifjúsági kultúrának a drog, illetve az erőszak.

Vizsgálatunkban külön csoportnak tekintettük azokat a fiatalokat, akik igen pozitívan viszonyulnak a szüleikhez, a felnőttekhez, a felnőtt társadalom intézményeihez. Ezeket a fiatalokat felnőttminta-követőknek nevezzük. Külön csoportot képeztünk azokból a fiatalokból, akik negatívan ítélik meg a felnőtt társadalom intézményeit, a felnőtteket, azon belül negatívan vélekednek szüleikről, ezzel szemben a kortárs csoportokat igen fontosnak tartják. Ezeket a fiatalokat ifjúságcentristáknak nevezzük. A nyolcadikosoknak 29%-a felnőttminta-követő, 21,4%-a ifjúságcentrista, a középiskolások körében 32,4%-a, illetve 23,4%-a a fenti arány. Az ifjúságcentrista fiatalok aránya sokkal magasabb a gimnazista nyolcadikosok, mint a többi nyolcadikos között (35%, illetve 21%). A középiskolások körében pedig magasabb a gimnazisták és a szakközépiskolások, mint a szakmunkástanulók között. A tamási fiatalokat vizsgálva megállapíthatjuk, hogy kialakult a fiataloknak egy lázadó csoportja. A fiatalok lázadásának tartalmi oldala a szembefordulás a felnőtt társadalom, a felnőtt társadalom intézményei, intézményi képviselőinek tekintélyelvű rendjével. A lázadás mögöttes háttérében szerepet játszik a fiatalok egyre korábbi önállósodása és egyre erőteljesebb individualizációja éppen úgy, mint a családi, illetve települési kötelékek fellazulása. A fiatalok

lázadásában fontos szerepet játszik az is, hogy a fiatalok mintáinak kialakításában egyre fontosabb szerepet játszó szabadidő-tevékenység kikerült az iskola intézményes kereteiből, és egyre inkább a fogyasztói ipar hatása érvényesül. Ezek a folyamatok növelik a konfliktusokat a fiatalok életében, amely a feszültségoldó technikák (drog, alkohol) fokozott használatához vezet, amely azt mutatja, hogy a fiatalok a felnőtt társadalommal való szembenállás lehetséges irányát a menekülésben látják.

A fiatalok körében megfigyelhető a más társadalmi csoportokkal szembeni előítélet. A nyolcadikosok 27%-a nem lakna egy országban zsidókkal, 48%-a cigányokkal. A középiskolások kevésbé előítéletesek a zsidókkal (24,3%), inkább előítéletesek viszont a cigányokkal szemben (62,9%). A fiatalok előítéletessége – akár a zsidókkal, akár a cigányokkal (romákkal) szemben – többségükönél nem válik agresszív politikai cselekvéssé.

A növekvő előítéletesség különösen érvényre jut a skinheadekkel szimpatizáló fiatalok körében. A skinheadekkel szimpatizálók 28%-a a zsidókkal és 65,5%-a a cigányokkal (romákkal) nem lakna egy országban. Ha megvizsgáljuk ezen fiatalok családi hátterét, azt találjuk, hogy többségük szakmunkástanuló, szakmunkás származású, és tamási környékéről kisebb falvakból bejáró, illetve kollégista fiatal. A fiatalok alacsony politikai érdeklődése abból is fakad, hogy a inkább elfogadják a hagyományos politikai cselekvési minták helyett a posztkonvencionális politikai cselekvési mintákat. A posztkonvencionális cselekvési minták (protesztek) békésebb formáit választják a felnőtt mintákat elítélő, mint a felnőtt mintákat követő fiatalok. Az előítéletesség különösen a középiskolás fiatalok körében igen magas, az előítéletesség a fiatalok döntő többségénél nem válik erőszakos politikai cselekvéssé. A felnőtt társadalommal, annak intézményrendszerével szembeni elégedetlenségnek a politikai érdeklődéssel történő találkozása erőszakos politikai cselekvéssé transzformálódhat, különösen a szakmunkástanuló, szakmunkás származású bejáró fiatalok körében.

6.3 AZ ISKOLAI IFJÚSÁGI KORSZAK KIALAKULÁSA A '90-ES ÉVEKBEN. A GYŐRI FIATALOK ESETE⁶

Győri vizsgálatunk eredményeképpen állíthatjuk, hogy a kilencvenes években a magyar fiatalok új ifjúsági korszakba léptek, azaz az iskolai ifjúsági korszakba. Vizsgálatainkból kitűnik, hogy a nyolcadikosok döntő többsége középfokú intézményekben, a középfokú intézményekben tanulók nagy része (a szakmunkástanulók is!), sőt a főis-

⁶ A kutatás módszertani kereteinek kialakításakor azt vettük figyelembe, hogy olyan mintát alakítsunk ki, illetve olyan technikákat alkalmazzunk, amelyek lehetővé teszik a győri fiatalok esélyei alakulásának kritikus pontjainak feltárását. Továbbá, hogy meg tudjuk ragadni az ifjúsági életszakasznak, mindenekelőtt a fiatalok önállósodási törekvéseivel összekapcsolódó stratégiáit (például élettervezését), illetve a fiatalok önállósodásával járó konfliktusokat (feszültségoldó technikák alkalmazása, mint dohányzás, alkoholfogyasztás, droghasználat). A fentieket figyelembe véve a középiskolások esetében másod- és negyedéveseket, a szakmunkásképzőkben harmadéveseket kérdeztünk meg. A főiskolások,

kolásoknak, egyetemistáknak is több, mint fele tovább akar tanulni, azaz a jelenleg Győrött tanuló fiatalok jelentős hányada szándéka szerint még húszas éveiben is az iskolához kötődik. Az iskolához való kötődésnek ez a kiterjedése lényegesen megváltoztatja, átrendezi a család, a települési környezet és a fiatalok viszonyát. A fiatalok egyéni életkarrierjének realizálása a középfokú és felsőfokú képzés expanziója, az iskolák közötti fokozódó versenyhelyzetben, illetve fokozódó egyéni konkurenciaharcban megy végbe. Az iskola korai megválasztásának kényszere a korábbi kontrollok fellazulásával jár együtt. Az iskolai ifjúsági korszak bekövetkezte a fiatalok és a környezetük számára az iskolaválasztási döntések előrehozatalát és az egyéni döntések számának növekedését jelenti. Vizsgálatunk azt mutatta, hogy a fiatalok norma- és értékrendszerét, jövőtervezését, életformáját nagy mértékben befolyásolja az a változás, amely az iskolai társadalomban bekövetkezett. Az iskola megválasztásának korai kényszere egyre nagyobb mértékben szakítja ki a fiatalokat családi, települési környezetéből – a nyolcadikosoknak több, mint tíz, a középiskolásoknak több, mint fele bejáró, illetve kollégista –, tehát az iskoláztatás kiterjedése egyfelől növeli a fiatalok függetlenedését a származási, települési környezettől. *Az iskolák közötti tagoltság felgyorsítja az ifjúsági szubkultúrák kialakulását.* Az iskolák közötti fokozódó verseny differenciálja az iskolákat az általános iskolától a felsőfokú intézményekig. Kutatásunk azt mutatta, hogy az általános iskoláknak létrejön egy olyan hierarchiája, amely a továbbtanuló fiatalok esélyeinek hierarchiája is. Az iskolák közötti differenciálódással egyidejűleg az iskolák szintjén egyre meghatározóbbá válik egy-egy társadalmi osztály norma- és értékrendszerének, kulturális mintájának hatása a fiatalokra. A nyolcadikosok esetében Győrben is jól elkülöníthető a már-már szubkultúrába hajló alsó társadalmi rétegek iskolája, a munkás és kispolgári rétegek iskolái, illetve a felső, legiskolázottabb réteg iskolái. A középiskolások esetében ez a tagoltság kifejezésre jut az iskolatípus szerinti tagoltságban (szakmunkások, szakközépiskolások, gimnáziumok), a győri felsőfokú intézményekben pedig a szakok szerinti tagoltságban. Az iskolák tagoltsága nemcsak

egyetemisták esetében harmad-, illetve negyedéveseket kérdeztünk meg. Győri mintánk négy almintából áll: a győri nyolcadikosokra reprezentatív mintából (N=383), a leghátrányosabb helyzetből álló mintából (N=53), a középiskolásokra reprezentatív mintából (N=715), illetve a győri felsőfokú intézmények hallgatóit reprezentáló mintából (N=240 fő). Mind a négy mintán kérdőíves lekérdezést végeztünk. A mintánkba került fiatalokat a lényegi pontokban közös, de az életkori és iskolai sajátosságokat figyelembe vevő, tehát egymástól eltérő kérdőíven kérdeztük le.

Vizsgálatunknak nagyon fontos része a nyolcadikosoknak a túlkorosságot figyelembe véve kialakított almintának a létrehozása – az Eötvös József Általános Iskola nyolcadikosai –, amelyből kiindulva vizsgálhattuk, kik azok, akik az iskolarendszerben már korán hátrányos helyzetbe kerülnek. (Ebben a mintában a 16 évesek aránya 28,1%, a 17 éveseké 49,1%, a 18 évesek, illetve idősebbek aránya pedig 17,5%!) Ez a minta képezte az alapját a munkanélküli, illetve az iskolarendszertől már az általános iskolában kikerülő fiatalok helyzetének feltárásának, mely mélyinterjúkon, illetve megfigyelésen alapult. Kétféle megközelítést alkalmaztunk: a kérdőíves vizsgálatból kiindulva a fiatalok családi körülményeit, illetve az ifjúsági szubkultúra kialakulását tanulmányoztuk, illetve az öt évvel korábban végzeteknél az iskolából való kikerülés utáni életútjukat vizsgáltuk.

az esélyegyenlőtlenségek szempontjából válik az iskolai ifjúsági korszakban fontossá, hanem abból a szempontból is, hogy míg korábban a származási, települési, etnikai különbségek a szülői házból hozott értékek és normák közvetlenül hatottak a fiatalok értékorientációinak, életformájának alakulására, napjainkban közvetett formában hatnak. Az iskola világában a kortárs csoportokkal való érintkezésben válnak részévé a fiatalok életének, illetve befolyásolják értékorientációiknak, cselekvési mintáiknak alakulását. A családi, települési közvetlen ellenőrző szerep csökkent ugyan, de közvetetten, osztály-réteggal formájában a családnak és a településnek növekszik a szerepe az iskolai társadalomban. A szülők iskolázottságának hatása a fiatalok iskolai karrierjére nem vezethető le a kulturális tőke növekvő szerepéből, még a fiatalok elit iskolákba való kerülése esetében sem. A kulturális tőke ugyanis egyre inkább összefonódik a gazdasági tőkével, és ez nemcsak a fiataloknak az iskolán kívüli ismeretek megszerzésére vonatkozik, de az iskolák megválasztására is. A plusztudást nyújtó tevékenységeket a magas státuszú középiskolák tanulói inkább tudják megvásárolni, mint az alacsony státuszú iskolák tanulói. A gazdasági tőke fokozott szerepe a fiatalok iskolai karrierjében egyaránt jelenti az esélyegyenlőtlenségek egyik fajtájának növekedését, de a korábban, a kulturális tőke mentén létrejövő esélyegyenlőtlenségek kompenzálását is. Erre több jel utal, a továbbtanulók arányának növekedése a szakközépiskolákban, a gimnazisták és szakközépiskolások közötti különbségek csökkenése olyan fontos területen, mint a nyelvismeretek megszerzése.

Az iskolai egyenlőtlenségek hangsúlyozása mellett arra is oda kell figyelnünk, hogy a fiatalok iskolában eltöltött idejének növekedése a fiatalok iskolai karrierútjának kiszélesedésével jár. A kispolgári, munkás származású rétegek fiataljai a rövidebb, anyagi javakra gyorsabban konvertálható iskolai életutat választják (főiskolák közgazdasági, műszaki szakjait), azaz a befektetés és a haszon optimalizálására törekшенek. Az elit iskolákba kerülés is – az egyre növekvő versenyben – a rohamos költségnövekedés mellett az iskolai karrier legoptimálisabb útjának kialakítását követeli meg a fiataloktól, a szülőktől és az iskoláktól. Ez azt is jelenti, hogy már igen korán, az általános iskolában kialakul, a gimnáziumokban stabilizálódik az az iskolázott, befolyásos gazdasági és kulturális hálózattal rendelkező családok fiataljainak csoportja, akiknek iskolai karrierje többnyire a magas presztízsű egyetemeken folytatódik. Az adatokból az derült ki, hogy a kilencvenes évekre középiskolai szinten két csatorna alakult ki, a munkás és kispolgári rétegek gyerekeinek útja többnyire a szakközépiskolából vezet az elsősorban gazdasági előnyökre váltható szakokra. A diplomás szülők gyerekei pedig elsősorban a magas presztízsű szakokat választják, végső soron azonban alacsonyabb presztízsű felsőfokú intézményekbe – igen nagy anyagi ráfordítással (iskolán kívüli képzés, felvételi előkészítő stb.) mindenképpen bekerülnek. Ez a két út azt is jelenti, hogy a győri felsőfokú intézmények többségében szakmunkás és középiskolai végzettségű fiatalok középosztályválasztásában töltöttek be „olvasztótégely szerepet”.

A fenti átalakulás kialakítja a fiatalok önállósodásának iskolai ifjúsági korszakra jellemző dimenzióit. Az is kiderült a vizsgálatunkból, hogy a győri tanuló fiatalok ré-

szesei az iskolai ifjúsági korszakban bekövetkező radikális átalakulásnak, melynek sarkkövei az ifjúsági életszakasz kitolódása, az iskolában eltöltött idő emelkedése, illetve az ifjúság önállósodásának felgyorsulása. Az iskolai ifjúsági korszakban a fiatalok önállósodásának legfontosabb területei a személyi önállósodás, a fogyasztói önállósodás, illetve a fiatalok élettervezésének megváltozása. Az iskolai ifjúsági életszakaszt meghatározza az az ellentmondás, amely a fiatalok személyi önállósodásának időben egyre korábbra helyeződése (például a szexuális tapasztalatok megszerzésének egyre fiatalabb korban való bekövetkezése) és a felnőttek társadalmába való egyre későbbi integrálódása (például az iskolai tanulmányok valamint a munkába állás egyre későbbi bekövetkezése, illetve a fiatalok húszas évek közepére, végére kitolódó házassodása) és az egyre korábbra helyeződő fogyasztói önállósodás szükségessége között húzódik.

A személyi önállósodás életkorban egyre korábbra helyeződik. A győri tanuló fiatalok egyre korábban szereznek szexuális tapasztalatot, járnak el önállóan szórakozni. A fiatalok személyi önállósodása, mely korábban leginkább a munkás származású fiatalokra volt jellemző, fokozatosan érvényül a kispolgári származású (szakközépiskolás, gimnazista) fiatalok körében is, ami azt is jelenti, hogy a fiatalok személyi önállósodása elkerülhetetlenné teszi a fiatalok felnőtt társadalom normáival való konfliktusát.

A fiatalok élettervezéséből jól kirajzolódik a fiatalok családtól való függőségének, illetve függetlenedésének új dinamikája, amely annak következtében áll elő, hogy a fiatalok önállósodása úgy megy végbe, hogy növekszik az az idő, amelyet szüleikkel töltenek. Az az időpont, amikor a fiatalok a szülői háztól való elköltöztetést tervezik, leginkább a házasság és az együttélés tervezett időpontjával esik egybe, kevésbé kapcsolják a fiatalok a tanulmányok befejezésének vagy a munkába állás tervezett időpontjához. Azok azonban, akik tervezik, hogy házasságot kötnek, addigra jórészt szüleiktől függetlenül szeretnének élni (64,1%), szemben a másik három esetben látható 35,5%, 29,6%, illetve 34,8%-kal. Ezt azt is jelenti, hogy azok, akik tervezik, hogy egy állandó partnerrel együtt élnek, azoknak majdnem fele (46,4%) ekkor még (kívánt vagy valójában megítélt) tervei alapján a szüleinél lakik. Hasonlóan ugyanennyien tervezik, hogy tanulmányaikat befejezik és munkába állnak, még mielőtt elköltöznének otthonról.

A nemek közötti különbségek mutatkoznak meg a szülői háztól való függetlenedésben is. A lányok valamivel nagyobb százalékban kötötték a szülőktől való elköltöztetés időpontját a házasság, illetve az együttélés tervezett időpontjához, és kevesebben is tervezik, hogy addigra már szüleiktől függetlenül élnek. Ez utóbbi leginkább a szakközépiskolás és szakmunkástanuló lányokra jellemző, a leghosszabb „független” időszakot pedig a gimnazista fiúk tervezik, és ők tervezik legkevésbé, hogy a házasság, illetve az együttélés alatt is szüleiknél éljenek. A gimnazista lányok válaszai közelítenek a fiúk által adott válaszokhoz. Mindhárom iskolatípusban jelentősen több lány tervezi viszont, hogy tanulmányait befejezésekor, illetve munkába állásának időpontjában már nem szüleinél fog lakni, ami főleg a továbbtanulni szándékozó lányokra jellemző.

Mindhárom iskolatípusban jelentősen több lány tervezi viszont, hogy tanulmányai befejezésekor, illetve munkába állásának időpontjában már nem szüleinél fog lakni, ami főleg a továbbtanulni szándékozó, illetve főiskolás és egyetemista lányokra jellemző. Általában a felsőoktatásban tanulók válaszai leginkább a gimnazisták válaszaihoz közelítenek, azzal a két fontos különbséggel, hogy mindenhol magasabb életkort jelöltek meg terveiknél, valamint hogy a munkába állás valamivel megelőzi az együttélést és a tanulmányok befejezését. A nők viszont az együttélést hamarabbra tervezik, mint a tanulmányok befejezését, mintegy a munkába állás időpontjára.

A partnerrel való együttélésben is megmutatkoznak a nemek közti különbségek. A lányok inkább tervezik úgy az életüket, hogy tanulmányaik befejezésekor, illetve a munkába állásuk időpontjában már vagy állandó partnerrel élnek együtt, vagy a két eseményt egy időpontban tervezik. A két nem közötti különbség fokozatosan nő a gimnazistáktól a szakmunkástanulók felé haladva. A nemek között megmutatkozó különbségek mögöttes hátterében nemcsak a fiatalok családjának anyagi különbsége játszik szerepet, de az osztály- és rétegkultúrához köthető értékek és normák is. Mind a munkás, mind a kispolgári felfogás szerint a lányok életúttervezésének még központi kérdése a házasodás, melyet viszont az iskolai idő kitolódása egyre inkább megkérdőjelez. Befolyásolja a fiatalok hagyományos életvezetését, különösen a lányok esetében (lányok körében magasabb a vallásosok aránya), ugyanis a valláshoz kötődő hagyományos normák és értékek jobban beépültek a vallásos lányok életterveibe. Másfajta, tradicionálisabb élettervezést jelent a kiterjedt (nagyszülőkkel együtt élő) családokban élő lányoké és fiúké. A lányok szülőktől való függetlenedése tulajdonképpen nagyrészt az állandó partnerrel való együttélést jelenti, ellentétben a fiúkkal, akik számára az elköltözés (legalábbis egy időre) sokkal inkább egy gazdaságilag is viszonylag önálló egyedüli életet jelent.

A családi függőséget új megvilágításba helyezi, hogy az iskolai ifjúsági korszak meghatározó, és egyre nagyobb létszámú csoportjának bevételi forrásait vizsgáljuk meg, mint a főiskolásokét és egyetemistáikat. A családi támogatás meghatározó szerepet játszik a fiatalok életvitelében és életformájában. A tanulmányi ösztöndíj, a szociális támogatás, de még a munkából származó jövedelem is a családi támogatás függvénye. Azok a fiatalok tesznek szert munkából nagyobb jövedelemre, akiknek családja jobb anyagi körülmények között él, és ezek a fiatalok tudnak élni az ösztöndíj különböző formáival, ugyanakkor tudnak élni inkább a családtól való függetlenedés kifejező javakkal (lakással, kocsival), amelyek mintegy keretei az iskolai, munkahelyi karriernek.

A fiatalok önállósodásának velejárója fogyasztóként való megjelenésük. A szociológiai irodalom a háború utáni nyugat-európai fejlődést értelmezve megállapítja, hogy a szabadidőt minden társadalmi csoport számára a háború után egyre inkább egy óriási ipar szolgálta. A szabadidő-tevékenység és életstílus a különböző csoportok számára mint előre csomagolt áru jelent meg a kapitalista piacon (Clark A. – Critcher, C. 1985). A fiatalok esetében a fogyasztói stílus egyre inkább identitást adó és integráló

szerepére már a hatvanas évek elején felhívták a figyelmet, nevezetesen, hogy szükségletté válik a legutolsó divat szerint öltözködni, hogy a kortárs csoport befogadja a fiatalt, és ez a szükséglet egyre korábbi időpontra, 15 éves korra helyeződik (Abrams 1961). Napjainkban az ifjúságszociológiai írások egyik központi kérdése (Jones, Gill-Wallace, Claire 1992).

Növekszik a fiatalok saját fogyasztási javakkal, mindenekelőtt a szórakoztató-ipar, illetve a járműiparhoz kapcsolódó termékekkel való ellátottsága. A középiskolások már a szórakoztatóipar, a gyorséttermek és lassan a járműiparnak is egyre fontosabb fogyasztói, amely egyre általánosabbá teszi a jogosítvány mellett az első bankkártya megszerzését 17-18 éves korra. A fiatalok fogyasztási önállósodása a társadalom anyagi gyarapodásának függvénye, nem véletlen, hogy eddigi vizsgálataink közül a győri fiataloknál rajzolódik ki legmarkánsabban ez a jelenség. Az iskolai ifjúsági korszaknak fontos kísérőjelensége, hogy az ifjúság a fogyasztói és szórakoztatóipar (divat- és sportcikk, fogyasztási eszközök, kulturális és szabadidő-szolgáltatások stb.) egyik legfontosabb célzott rétegévé az ifjúság válik. A fogyasztásnak napjainkban a fiatalok vonatkozásában inkább a homogenizáló, mint differenciáló szerepe érvényesül. A győri példa azt mutatja, hogy éppen a szórakoztatási eszközökkel való ellátottságban, illetve a járműipar termékeivel (például motorkerékpárral való ellátottságban) a tanuló fiatalok szüleinél egyre kevésbé tehetünk alapszinten különbségeket, és különösen elmosódnak a különbségek a saját eszközökkel való rendelkezés terén (például a gimnazista és a szakmunkástanuló fiatalok esetében). Hasonló eredményeket kapunk, ha a fiatalok személyi önállósodásának olyan alapvető feltételét nézzük meg, mint például azt, hogy a fiataloknak kétharmada rendelkezik saját szobával, és csak a legalsóbb státuszú nyolcadikos fiatalok esetében ez az arány csaknem eléri 60%-ot. (Hasonló tendenciákat figyelhettünk meg a korábban tárgyalt soproni és salgótarjáni fiatalok esetében is.)

A fiatalok fogyasztói önállósodásában kirajzolódik a nemek közötti különbség. Szembetűnőek a fiúk és lányok saját fogyasztói javakkal való ellátottságában mutatkozó eltérések. A fogyasztási cikkekkel legkevésbé rendelkező szülők fiainak mintegy fele, lányainak több, mint 80%-a nem rendelkezik egy fogyasztási cikkel sem. A legtöbb fogyasztási cikkel rendelkező szülők fiainak több, mint fele három vagy négy fogyasztási cikkel rendelkezik, míg lányaiknak csak 5,7%-a rendelkezik három cikkel. A nemek közötti különbségek arra utalnak, hogy a fiatalok fogyasztói önállósodása nemcsak a társadalom anyagi gyarapodásának függvénye, de függvénye a társadalomban, illetve a különböző osztálykultúrákban kifejezésre jutó norma- és értékrendszernek. Az a tény, hogy a középiskolás fiúk és lányok között igen jelentős mértékű különbségek vannak, rámutat a nemekről való tradicionális felfogások továbbélésére. Nevezetesen annak a felfogásnak a továbbélésére, hogy a fiúgyereknek nagyobb önállóság jár, mint a lánygyereknek, melynek különösen a munkás és kispolgári kultúrában van meghatározó szerepe, és ez a fiatalok fogyasztói önállóságának alakulását is jelentős mértékben befolyásolja.

A FIATALOK SZABADIDŐ-TEVÉKENYSÉGÉNEK ÉS ÖNÁLLÓSODÁSÁNAK ÖSSZEFÜGGÉSE

A győri fiatalok szabadidő-tevékenysége, életformája szorosan kapcsolódik a fiatalok önállósodásához. Az önállósodás több dimenzióban megfigyelhető, de elsősorban a tág értelemben vett fogyasztás jellemezhető ezzel az ismervvel. Az ifjúság Győrben is fogyasztásközpontú. A megismert fogyasztói szokások és preferenciák azt bizonyítják, hogy a szórakozás, a szabadidő központi szerepet tölt be, meghosszabbodik, és lényeges kérdéssé válnak azok a tevékenységek, amelyek ehhez a jelenséghez kapcsolódnak. A győri-középiskolásokat leginkább a fogyasztásra irányultsággal és a kommercializálódással jellemezhetjük. Ezen igényük kielégítésében meghatározó szerepe van az egyre nagyobb méretűvé duzzadó szórakoztatóiparnak (a médiától a diszkóig), a város szórakozóhelyeinek, melyek a legdivatosabb zenei irányzatokat és az ehhez kapcsolható aktuális életformát közvetítik itt a fiataloknak. Egyforma mértékben mindannyian befogadják ezeket a hatásokat. Jól példázza ezt az is, hogy csak nagyon kis eltérések figyelhetők meg a megkérdezettek zenei ízlésén belül, legnagyobb számban a house, a techno, a rave, a diszkó és a vegyes stílust jelölték meg, s csak nagyon kis számban, főleg a gimnazisták körében találkoztunk az alternatív irányzatok és a blues kedvelőivel, de ők a leggyakrabban látogatott szórakozóhelyek között is inkább rockklubokról és kocsmákról számoltak be. Életmódjukat, szabadidős tevékenységeiket, szórakozási szokásaikat áttekintve felfedezhetjük, hogy a középiskolások választásai hasonlítanak az egyetemistáknál tapasztalható jellemzőkre. A különbségek nem annyira a fogyasztási szokások különbségeit jelzik, hanem inkább rámutatnak az életkori sajátosságokra, önállósodási különbségekre, személyi, anyagi, fogyasztási, választásbeli önállóság korlátozottabb mértékére.

Ez a fiataloknak olyan új életforma kialakulását kínálja, melyet úgy jellemezhetünk, hogy „vásárolj életformát a piacon!” A fiatalok – ez a legszembetűnőbb a felsőoktatási intézmények hallgatóinál – egyre inkább a fogyasztói és szolgáltatóipar, illetve médiák által közvetített szabadidős tevékenységekből, szolgáltatásokból választják ki számukra a megfelelőt, a kedvükre valót. A győri fiatalok körében az egyik markánsan elkülönülő csoport, amely a színházat, a mozit, a kiállításokat és a hangversenyeket választja a szabadidejében. Ők a magas kultúra kedvelői. Egy másik csoport az amerikanizált életforma követésére törekedve hasonló szabadidős tevékenységeket preferál, mint amit az amerikai életmódmintákban lát. A harmadik nagyobb csoportba azok tartoznak, akikre hatottak a divatos életmódváltási tanácsok, és életüket igyekeznek tudatosan, egészségesen, dinamikusan élni, befogadva minden olyan életmódtanácsot, amelyet a tömegkommunikáció továbbít hozzájuk, és amelytől hatékonyabbnak és erősebbnek érezhetik magukat. Az utolsó nagy csoport tagjai azok a győri fiatalok, akik a hagyományos, egyetemista szórakozási és kapcsolódási módokat kedvelik. Előszeretettel látogatják a főiskolák és egyetemek klubjait, könnyűzenei koncertekre

és moziba járnak, nem keresik a látványos külsőségeket, a radikális életmódváltásokat, a szigorú kultúráltságot, de ragaszkodnak a diákhagyományokhoz, a maguk módján konzervatívak, és nagyon sok jelenségtől a többi, teljesen eltérő csoporthoz hasonlóan tudatosan elhatárolják magukat.

A fogyasztásnak ez a nagymértékű előre lépése a fiatalok szabadidő-tevékenységében, kultúrájában nem vezet lázadáshoz – mint a hatvanas években – és nem vezet az alternatív kultúra felé való orientálódáshoz sem. A lázadás napjainkban arra vonatkozik, hogy mit választanak abból a hatalmas kínálatból, amelyet ma Magyarországon el lehet érni. Egyre több dolgot kaphatnak készen, akár a lázadás külsődleges elemeinek konzervdobozait, melyet csak felbontani kell tudni. És ez a nemzedék már képes erre. Képes arra is, hogy ezt a fogyasztásközpontú ifjúsági kultúrát összehangolja a középkorú generáció életformájával, elvárásaival, értékrendjével, a Magyarországon régóta létező kispolgári konformizmussal. A fogyasztói önállósodás és a kispolgári tradíciók egyszerre fedezhetők fel a győri fiatalok körében. Nagyon sok dimenzióban tetten érhető mindez: az életforma, a kulturális tevékenységek, a zenei érdeklődés, a fogyasztási szokások, az élettervek, a szórakozás, a társas kapcsolatok területén.

A fiatalok személyi önállósodása a veszélyeztetettség fokozódásával jár. A fiatalok – személyi önállósodásuk során – a különböző osztálykultúrák átvételével, illetve azokkal való konfliktusban alakítják ki az ifjúsági státuszukhoz kötődő kulturális mintákat. Ezt az állításunkat jól illusztrálja, hogy a fiataloknak annál a csoportjánál figyelhető meg a személyi önállósodás korábbi volta, akik leginkább konfliktusban állnak a felnőtt társadalommal, annak intézményeivel, szüleikkel és leginkább hangsúlyozzák a kortárs csoport fontosságát. A fiataloknak ezt a csoportját hívtuk ifjúságcentristának. Például az első szexuális élmény megítélése esetében azt látjuk, hogy a nyolcadikosok közül azok, akik az első szexuális tapasztalatot 15 éves korukra megszerzik, 46,9% dohányzik (az átlag 19,6%), 46,9%-a iszik alkoholt (az átlag 30,8%), és baráti körében 34,7% próbálta ki a drogot az átlagos 15,4%-kal szemben. Hasonló tendenciát figyelhetünk meg mind a középiskolások, mind az egyetemisták körében, azaz azt mondhatjuk, a fiatalok egyre korábban bekövetkező önállósodása veszélyeztetettségük fokozódásával jár együtt. „És az senkit sem érdekel, hogy közben minden darabokra hullik.” – idézi Easton a Talking Heads (*Bret Easton Ellis* 1994). Az a tény, hogy a legjellemzőbb a drogfogyasztás az ifjúságcentrista fiatalokra – ez az a terület, amelyben a legmarkánsabban elkülönülnek a felnőttminta-követőktől – azt mutatja, hogy a drogfogyasztás beépült a fiatalok önállósodásába, a drog mutatójává vált a fiatalok konfliktusainak, illetve egy módjává a konfliktusok „kezelésének”, illetve az erre tett kísérleteknek. Ez veszélyeket rejt magában: kialakulhat egy droghasználó szubkultúra, amely ekként is definiálja magát. Az egyes értékek mentén kialakult csoportokban a szabadságértékeknek elkötelezettek és az anyagi javakat preferálók három-négyszeres különbséget mutatnak a droghasználat terén tradicionalista vagy a magánéletbe visszahúzó társaikhoz képest. Az mindenképpen jelzésértékű, hogy azok közül, akik már próbálkoztak valamilyen szerrel, sokkal nagyobb arányban nyilatkoztak úgy, hogy barátaik, ismerő-

seik között tudnak drogfogyasztásról (88,3%, míg a drogokat nem használók körében 32,9% tud baráti körében droghasználatról). Ez azt mutatja, hogy ez egy relatíve szűk csoport vagy csoportok, ahol mindenki ismer mindenkit és feltehetően elkülönülnek azoktól, akik nem élnek a különféle szerekekkel (ez egyébként is jellemző a szerhasználókra). Az ifjúsági kultúra ez irányú alakulása összefügg azzal, hogy Magyarországon is átütő erejű és a fiatalokra erőteljesen hat, amit Dahrendorf állít: „A jelentőséggel napjainkban jókora szemfényvesztés folyik. A jelentőség haszonélvezői egy rakás pénzt keresnek az emberek vágyakozásából...” (Dahrendorf, Ralph 1994). A „feszültségoldó technikák” alkalmazása (a droghasználat, kis fenntartásokkal az alkoholfogyasztási szokásokra is helytállóak lehetnek) különösen a főiskolások, egyetemisták esetében az életformához kapcsolódik (a hallgatói lét velejárói), másrészt bizonyos jól elkülöníthető rétegekben gyakoribb az előfordulása. Két markáns fogyasztói attitűd jelenik meg: egyfelől ezek az évek – az egyetemista, főiskolai évek – sokuk számára az utolsók ahhoz, hogy mint fiatalok – professzionális ifjúsági státusz betöltői – szabadon kibontakozhassanak. Hiszen legtöbbjükre a diploma megszerzése után nem a jelenleg élt életforma továbbvitele vár (bár az erre való törekvések szintje igen magas), hanem a betagozódás a „mindennapokba”. Az ehhez az életérzéshez kötődő fogyasztási szokások spontán meg fognak változni. Másfelől a hallgatók egy részénél a mindennapi teljesítmény-stressz levezetésének eszköze bizonyos szerekek használata, amely kapcsolódik a karrierépítési esélyekhez is. Ugyanis összeadódnak azok a személyes problémák és értékrendbeli törekvések, amelyek fokozottan igénylik levezetésüket. Ilyenek a több szintéren zajló versenyhelyzetek (pl. iskolai előmenetel, megfelelő anyagi javak előteremtése, a szülői elvárásoknak való megfelelés), amelyek totálisan lefedik a hétköznapiakat. Erre szinte „természetes” reakció a szabadidő hasonlóan intenzív eltöltése – annál is inkább, mivel ez az időmennyiség a legszűkösebb – s ennek eszközei a különféle szerekek. Arról tehát szó sincs, hogy elfordulnának a rájuk váró feladatokról, versenytől – a tulajdonképpeni piactól – sőt, éppen ellenkezőleg.

A fiatalok szabadság iránti elkötelezettsége napjainkban egyaránt jelenti a „kötélketrecek” szétzúzásának vágyát és menekülést, de jelenti az erőszakosságot és a vágyat a gazdagság iránt. A győri fiatalok egyik markáns, az élettervezését, az életformáját, cselekvési mintáit leginkább befolyásoló értékorientáció a szabadság körül szerveződik, összekapcsolódva olyan értékekkel, mint az érdekes élet, a kreativitás és a változatos élet. A másik nagy befolyással rendelkező értékorientáció a materiális, anyagi javakhoz kapcsolódó értékek, melyek a hatalom, a gazdagság és a vezetésre és döntésre való jog. E két értékorientáció közül az anyagiakhoz kötődő értékeket preferálók között a fiúk vannak magasan felülreprezentálva, a szabadságértékek iránt elkötelezettek között nemek szerint meglehetősen alacsony eltérést tapasztaltunk. Iskolatípusonként vizsgálva viszont a legkevésbé a szakmunkástanulóakra jellemző, és leginkább a gimnazisták között találhatjuk meg a szabadságértékeket előtérbe helyezőket, azaz főleg a magasabban iskolázott családi háttérrel rendelkező fiatalok között. A szabadságértékeket preferáló lányok tervei sok tekintetben különböznek a többi lány terveitől: náluk

kevésbé tervezik, hogy házasságuk időpontja és a szülői háztól való elköltözésük egy időpontra fog esni, azaz inkább számolnak egy teljesen független életszakasszal, hiszen az ő esetükben az elköltözés inkább megelőzi a tanulmányok befejezését, illetve a munkába állást is. Leginkább ők tervezik a házasság nélküli együttélést a házasság előtt, és a többi lány jelentősen meghaladó arányban nyilatkozott úgy, hogy első szexuális kapcsolatukat „nem komoly” kapcsolatban szereztek meg vagy tervezik megszerezni. Az anyagi, azaz meglehetősen férfiasnak tartott, értékekhez kötődő lányok szinte minden tekintetben a fiúk normái felé közelednek. A szabadságértékeket valló lányokhoz hasonlóan inkább terveznek egy független időszakot a szülőktől való elköltözés után, és hozzájuk hasonlóan a házasságkötés, illetve az együttélés időpontja kevésbé kapcsolódik a megkérdezett többi eseményhez, ami azt is jelentheti, hogy kevésbé tervezik be életükbe a házasság időpontját. A szabadság körül, illetve az anyagiakhoz kötődő értékorientációk jutnak legmarkánsabban kifejezésre a fiatalok politikai cselekvési mintáiban, mindkettő a radikálisabb politikai cselekvési minták átvételével jár, és ezt láttuk például a drog fiatalok életformája beépülése esetében is.

A fiatalok, különösen a felnőtt mintákat elutasító fiatalok elfordultak a politikától, vagyis egyéni karrierjük, egzisztenciájuk megteremtésében sem segítő, sem akadályozó tendenciák érvényesülését nem érzékelik. Az elfordulás oka az is, hogy úgy gondolják, az önállósodásuk során felvetődő problémákra nem kapnak választ: az általános iskolák tanulói leginkább a generációs ellentéteken alapuló személyes problémákat említették mint legfőbb feszültségforrást (problémák a szülőkkel, tanárokkal), azaz a személyi önállósodás problémáját tekintik központi kérdésnek. A középiskolások körében pedig – a problémamegfogalmazások tanulsága szerint – leginkább a szórakozás és a szabadidő eltöltése jelenik meg mint markáns problémaforrás. Azaz a fogyasztói önállósodás problémáját tartják központi kérdésnek. Ehhez természetesen nem társulnak politikai megoldási módok, legfeljebb helyi – önkormányzati – szinten jelenik meg a segítségkérés igénye, de ez is oly módon, hogy támogatások rendszerét várják inkább, mint konkrét megoldást, illetve ehhez kapcsolódó módok, például az ifjúsági szervezetek szórakoztatást kínáló módja, a piaci szolgáltatásokkal szemben nem jelentenek megoldást. A felsőoktatásban részt vevők körében már megjelennek távolabb mutató egzisztenciális, szociális és az oktatási rendszerhez kötődő problémák. Azaz a fiatalok önállósodásának és családi függőségének problémái, amelyek a család, az állam, illetve az egyén felkészületlensége következtében inkább csak egy-egy csoportra jellemző „túlélési technikák” kínálnak a fiatalok számára megoldást.

Az önállósodás konfliktusai avagy útban a jobboldali politikai mozgalmak felé? A fenti pontból az is következik, hogy a fiatalok politikától való elfordulása, a felnőttek, a felnőtt intézmények politikájára vonatkozik. A felnőtt mintákat elutasító, az önállósodásban, az ifjúsági státusz kiépítésében érdekelt fiatalok azokat a politikai cselekvési mintákat részesítik előnyben, amelyekben leginkább látják saját polgári státuszuk kialakításának lehetőségét. Ez azt jelenti, hogy a fiatalok leginkább a mozgalom jellegű

politizálást fogadják el. Ez napjainkban a radikálisabb, illetve erőszakosabb politikai cselekvési minták elfogadásának irányába tereli a fiatalokat, különösen érvényes ez a kevésbé iskolázott fiatalokra. Ha figyelembe vesszük azt, hogy a felnőtt mintákat elutasító fiatalok sokkal inkább előítéletesek, mint a felnőtt mintákat követő fiatalok, ha figyelembe vesszük azt is, hogy az ifjúságcentrista fiatalok inkább gondolják, hogy belépnek valamilyen politikai szervezetbe, akkor fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy a fiatalok legkritikusabb csoportjának másféle politikai igénye napjainkban a jobboldali/szélső jobboldali politika felé vezet.

7: A FOGYASZTÓI-KULTÚRA ÉS/VAGY-ALTERNATÍV-KULTÚRA. A KÖZÉPOSZTÁLYOSODÁS ÉS AZ IFJÚSÁGI KULTÚRA. PEPSI SZIGET 1997

Az Óbudai Hajógyári Szigeten immár ötödik éve megtartott Diáksziget vitathatatlanul Európa egyik legnagyobb és legelismertebb ifjúsági rendezvényévé nőtte ki magát. Az évek során egyre növekvő látogatólétszám, a nemzetközi elismerés, a díjak, a pozitív sajtóvisszhang és nem utolsósorban olcsósága és az üzleti siker révén a Sziget mára a magyar közvélemény döntő többsége számára is elfogadhatóvá vált. Az idei statisztikák 260.000 látogatót emlitenek, ami azt jelenti, hogy a hazai ifjúság igen jelentős része ellátogatott ide, amellet, hogy a külföldi résztvevők is jelentős létszámban képviseltették magukat, a szervezők becslése szerint 15-20%-ban. A nyugati országok fiataljain kívül nagy számban érkeztek Cseh- és Lengyelországból, Szlovákiából és a volt Jugoszlávia térségéből. Mindez azt jelzi, hogy Budapestnek és rajta keresztül Magyarországnak – nem utolsósorban a Sziget révén – minden esélye megvan arra, hogy az ezredfordulóra a közép-európai térség ifjúsági kultúrájának központjává és mintaadójává váljon. Azt vizsgáltuk, hogy milyen szerepet tölt be a Diáksziget a magyar fiatalság életében, szabadidő-eltöltésében, illetve tágabb értelemben mennyire tükrözi annak speciális értékeit, normáit, magatartásformáit és kulturális mintáit, esetlegesen mennyire képes maga a Sziget formálni ezeket.

Korábbi helyi vizsgálatokban láttuk – különösen a győri fiatalok esetében rajzolódott ki markánsan – hogy az iskolai ifjúsági korszakváltás, az iskolai korszak kialakulása már a nyolcvanas években elkezdődött, de napjainkra vált teljessé. Ennek a folyamatnak – többször hangsúlyoztuk – a lényege magának az ifjúsági életszakasznak a kitolódása, amely elsősorban az iskolában és a különböző szakképzési formák keretein belül eltöltött idő megnövekedésével magyarázható. A fiatalság így egyre nagyobb önállósággal is rendelkezik, hiszen csökken a család és más intézmények közvetlen vagy közvetett kontrollja. Ez a fajta önállóság újfajta értékrendet és kulturális mintákat alakít ki, mely elsősorban fogyasztás- és szabadidő-orientált. Ezzel egy időben és erre reagálva a piac is az ifjúság felé fordult, felismerve annak óriási fogyasztói potenciálját. Különösen nagy szerepet vállalt ebben a folyamatban a mass média, mely egyaránt mintaadó és mintakövető ebben az összefüggésben, ami nem feltétle-

nül negatív jelenség. Sajátosan kelet-európai jelenség, hogy ez a folyamat egybekapcsolódik a piaccgazdaságra való áttéréssel. Mindez a Diákszigeten a hatalmas létszámnak és a rendezvényre irányuló növekvő érdeklődésnek köszönhetően ideális alkalmat nyújtott a kutatásra.

A korábbiakban hangsúlyoztuk, hogy az *ifjúsági kultúra látványos megjelenése szorosan kapcsolódik a fogyasztói kultúra* elterjedéséhez. Ezt a kérdéskört a hatvanas évek végén, a hetvenes évek elején a Birminghami Iskola fogalmazta meg:⁷ kiindulópontjuk az volt, hogy a II. világháború után kialakuló „emberarcú kapitalizmusban” az állami támogatások révén a válsághelyzetek kiiktatódnak és a fogyasztásnak egyre szélesedő társadalmi rétegek, így a fiatal generáció is részévé válik. Az Iskola képviselői számos kísérőjelenségre hívták fel a figyelmet: többek között arra, hogy a „bőség társadalmában” megváltoznak a szabadidő-eltöltés, a szórakozás feltételei. (Kedvenc példájuk a futball szabadidő-eltöltési funkciójának megváltozott jellege: míg a II. világháború előtti Angliában a futballamatőrök, szűk kiscsoportok, szomszédokból, barátokból álló rajongók kötetlen, felszabadult szabadidő-eltöltési tevékenysége volt, a hatvanas években a népszerű labdajáték a szórakoztatóipar egyik húzóágazatává vált, amelyben a versenyszellem, a teljesítményorientáltság dominált.) A változás lényege, hogy a szórakozás, a szabadidő-eltöltés, de a fogyasztói társadalom más területein is fellazulnak az emberi kapcsolatok, a fogyasztói ipar szórakoztatási szolgáltatásai pedig a személyközi kapcsolatok létrejöttének megváltozott kereteit nyújtják. A fogyasztói társadalomban – vélik a Birminghami Iskola képviselői – az ifjúság nem vesztí el osztálytagoltságát, hiszen a fogyasztási javakból történő részesedés differenciálón hat a fiatalokra. (A differenciálódási folyamat „nyertesei” Angliában a középosztály fiataljai, a „kizártak” közé tartozik a munkás fiatalok jelentős része. Ez utóbbiak egy más típusú, munkástradícióra építő, agresszívebb – lásd a skinheadeket – ifjúsági kultúra letéteményesei a hetvenes évek elején.)

A fogyasztási javak '60-as évek óta folyamatos térhódítására mutat rá a KSH ifjúságstatisztikai felvétele. „1984-ben és 1995-ben is kimutatható, hogy a fiatalabb korcsoportokban jóval alacsonyabb azoknak a hányada, akiknél a vizsgált életmódelemek közül egy sem fordult elő.⁸ Így például abban a korcsoportban, amelyik a '60-as évek végén volt 10-14 éves (1984-ben 25-29 évesek), 46%-ot tett ki azoknak az aránya, akiknél az egyik életmódelem sem fordult elő, akik viszont a '80-as évek végén, a '90-es évek elején voltak 10-14 évesek (1995-ben 15-19 évesek), közöttük mindössze 7% a megfelelő érték. A kapott értékek viszonylag jól érzékeltek az egymástól több, mint két évtizednyi-re levő generációk között a „modernizációs távolságot” (Harcza István 1995).

⁷ A Centre for Contemporary Cultural Studies (CCCS) 1964-ben alakult Richard Hoggart vezetésével. A hetvenes években számos tanulmányt közöltek a Working Papers in Cultural Studies sorozatban. Alapvetőnek tarjuk ebben a sorozatban (Clarke J. – T. Jefferson 1974).

⁸ Négy jellemző alapján – külön szoba, saját tanulóasztal, különóránkon való részvétel, illetve egyesületben való sportolás – készített összevont mutatóról van szó.

Romániai vizsgálataink során is kiderült, hogy az egyetemi hallgatók, középiskolások, általános iskolások egy nyilvánvaló szelekciós rendszer részesei, a fogyasztói javakkal való rendelkezésben viszont egy fordított generációs egyenlőtlenség figyelhető meg. Az általános iskolások szülei jobban el vannak látva fogyasztói javakkal, mint az egyetemistáké (Gábor és társai 1997). A fentiekből kiindulva kérdésként merül fel, hogy a fogyasztói ipar szabadidő-eltöltésben betöltött növekvő szerepének feltétele mellett mit is jelentetett a Sziget: kik és mit fogyasztottak a Szigeten, ugyanakkor a fogyasztói javak elterjedése mennyiben hoz létre egy homogénebb ifjúsági kultúrát?

A szabadidő-eltöltés, a szórakozás és a fogyasztói ipar összekapcsolódása mellett, illetve ezzel összefüggésben egy másik tendencia is megnyilvánul: nevezetesen az, hogy a munka-intenzifikálódásával a szabadidő-tevékenység is intenzifikálódik. A nyolcvanas évek közepén a német-magyar vizsgálatból kiderült, hogy a német fiatalok intenzívebben dolgoznak és intenzívebben szórakoznak, mint a magyarok. A német fiatalok intenzív szabadidő-tevékenységében azonban nem egyszerűen csak a fogyasztás jelenik meg, hanem különböző aktív tevékenységek, amelyek által saját törekvéseiket, életszemléletüket fejezik ki (zenélés, sportolás, az alternatív kultúra megjelenése). A német ifjúsági kultúra tehát nem kizárólag fogyasztáscentrikus, hanem olyan értékek, normák, törekvések kifejezése, amelyek legfontosabb jegyei számos megnyilvánulási formában jelentkeznek: a zenében (alternatív zenekarok), politikai cselekvésekben (zöld mozgalmak, alternatív békemozgalmak) stb. A magyar ifjúsági kultúra esetében a hatvanas évektől a fogyasztói kultúra térhódítása, a fogyasztáscentrizmus válik meghatározóvá – ezt csak erősíti a második gazdaság megjelenése révén felerősödő materiális törekvések a fiatalok körében –, az alternatív kultúra elemei a nyolcvanas évek végéig csak elszigetelten jelentkeztek, elsősorban a kulturális és ifjúsági elithez (pl. egyetemisták) való kötöttségük révén.

A fogyasztói kultúra elterjedése Nyugat-Európában együtt járt a fiatalok individualizálódásával, önállósodásával, a közvetlen intézményi kontrollok megszűnésével, a hagyományos ifjúsági szervezetekben való részvétel csökkenésével. Ez utóbbi jelenséggel párhuzamosan a közösségi tevékenységek, a kollektív megnyilvánulás formái egyre inkább kortárs csoportok törekvéseként, a felnőtt társadalomtól bizonyos értelemben függetlenül saját, új értékek teremtése mentén jelennek meg.

KI VOLT OTT ÉS KI NEM VOLT OTT?

Az idei Diákszigetre a statisztikák szerint 260.000 látogató érkezett, fiatalok az ország valamennyi részéről és a határokon túlról. Ez a szám önmagában is elég nagy ahhoz, hogy meghatározott csoportokra osszuk fel őket, ezt a munkát pedig tovább nehezíti az a tény, hogy ide mindenki azért jött el, hogy a lehető legjobban érezze magát, hogy mindent megteheszen, ami másnak nem árt, hogy ne szóljon rá senki, hogy mit vesz fel, hogy milyen a haja. Ennek következtében nagyon sokan egyfajta maskarába, jel-

mezbe öltözve jelennek meg, és még azok is, akiktől távol áll az efféle extrémítás, azok is az eseményhez öltöznek, akár azzal, hogy a jobbik ruhájukat veszik fel, vagy pedig pont ellenkezőleg, a szokásosnál „szakadtabbnak” próbálnak látszani. Akik például kint sátoroznak a Szigeten, azok természetesen az utolsó napokban már messze nem úgy néznek ki, mint az elején és erről nem is feltétlen ők tehetnek – gondoljunk azokra például, akiknek ellopták az összes ruháját. Az összképet tovább színesíti az a rengeteg itt dolgozó technikus, vendéglátós, biztonsági őr vagy éppen a kint lévő civil szervezetek tagjai, akik munkaidejük lejártával nem tudnak vagy nem akarnak hazamenni, továbbá az ide akkreditált több mint kétezer újságíró, tévés és rádiós, valamint a tiszteletjeggyel rendelkezők más csoportjai: politikusok, művészek, filozófusok és még sokan mások.

A zenei irányzatok szerinti besorolás leggyakrabban előforduló kategóriái a „punk”, a „technós”, az „alternatív” és a „rocker” volt, ennél többet szinte senki sem említett, de ez maguk a megkérdezettek szerint sem fedte le az egész közönséget. Annál is inkább, mivel rengeteg stílus képviseltette magát a különböző színpadokon, és noha egy-egy helyszín egy adott irányzatot próbált lefedni programjával (pl. blues-színpad, rock-színpad), a nagyszámú fellépő miatt nem igazán valósult meg, persze szemmel láthatóan sokan próbáltak külsejükkel megfelelni kedvenc zenéjüknek. Másrészt viszont a fellépők nagy része már nem igazodik egy adott irányzathoz, ami különösen igaz az idei év sztárjainak nagy részére, olyanokra mint a Chumbawamba, a dEUS, a Rollins Band, a New Model Army vagy a Foo Fighters, akiket elég nehéz bármilyen hagyományos stílusba besorolni. A megkérdezettek nagy része különbséget tett azok között, akik a zene miatt jöttek el és azok között, akik csak bulizni vagy berúgni akarnak itt. A legtöbben kiemelték azokat, akik túlzott mértékben fogyasztanak alkoholt, drogot, illetve azokat, akik agresszíven viselkedtek. Várakozásunkkal ellentétben azonban senki nem különböztette meg az ittlévőket lakhelye alapján, nem merült fel az egyetemeken és főiskolákon különben időközönként felbukkanó vidéki-pesti vagy falusi-városi ellentét.

A Sziget szervezői másfajta csoportosítási lehetőségekre hívták fel a figyelmünket, nevezetesen a korcsoportok szerintire. Véleményük, saját megfigyeléseink, interjúink, egyes újságcikkek alapján azt állapítottuk meg, hogy az ittlévők jelentős része vagy a középiskola felsőbb éveit végzi, vagy pedig valamilyen felsőoktatási intézmény alsóéves hallgatója, tehát a 16-21 év közötti korcsoport tagja. A második legnagyobb csoport természetesen a 22-28 év közöttieké, közülük kerül ki a rendezők nagy része is. Ez a két csoport elsősorban helyszínek szerint különül el egymástól. A fiatalabb generáció magától érthetően az újabb együtteseket kedveli és főleg ott található meg, ahol ezek játszanak. Másrészt főleg ők azok, akik az adott vidéki ifjúsági vagy egyetemi klubok mellett telepednek meg törzshelyként vagy gyülekezési pontként használva azokat. Az idősebbek viszont elsősorban a már a rendszerváltás előtt is népszerű alternatív zenekarok (Európa Kiadó, Sziámi stb.) fellépésein találhatók meg. Mindez azonban nem döntő fontosságú, hiszen a világsztárok koncertjein vagy a kulturális programokon már nem fedezhettük fel ezt a fajta elkülönülést.

Kutatásunk alatt a legkézenfekvőbb és a legkönnyebben követhető csoportosítást a heti- és napijegyek alapján végeztük, mivel a belépőként viselt karszalagok színe alapján könnyen tájékozódhattunk. A hetijegyesek nagyobbik része vidékről vagy külföldről érkezett, és kint is sátoroztak egy hétig. Nagyrészt igen fiatalok voltak és jellemző volt rájuk, hogy nagyobb, minimum 5-6 fős társaságok laktak egymás mellett és jártak együtt szórakozni, de nem alkottak egy zárt kört, sőt ők bizonyultak a legbarátságosabbaknak. Ők vettek részt a legtöbb rendezvényen, hiszen nekik volt a legtöbb szabadidejük. Ha nem is volt kevés pénzük, akkor is viszonylag beosztóak maradtak, hiszen egy egész hétben kellett gondolkodniuk, főleg az olcsóbb meleg ételekre és italra költöttek, esetleg néhány emléktárgyat vettek. A hetijegyesek másik csoportját főleg azok a pestiek alkották, akik megvették az egész rendezvényre szóló jegyet vagy pedig valamilyen módon tiszteletjegyet szereztek, de nem feltétlen jöttek ki minden nap és akkor is csak délután érkeztek. Ők szintén társasággal jöttek, ami azonban általában kisebb, 3-4 fős volt, esetleg a barátnőjükkal vagy barátjukkal érkeztek. Általában jóval többet költöttek az előző csoportnál, programjuk pedig jóval intenzívebb volt, például kevesebb kulturális eseményen vettek részt.

A napijegyesek első csoportjába azok tartoznak, akik nem engedhették meg maguknak, hogy hetijegyet vegyenek, bár szerettek volna hosszabb időt kint tölteni. Ők általában egy vagy két alkalommal vettek jegyet, aztán esetleg próbáltak valahogy még bent maradni. A beengedési rendszer alapján előző este éjfél után rögtön megvették a belépőjüket, ami a következő nap reggeléig volt érvényes. Amíg kint voltak, legtöbbjük ennivalóra nem vagy alig költött – leginkább ők álltak sorban a krisnások ingyen ételért –, így szinte minden pénzüket innivalóra költötték, ha pedig elfogyott, akkor adott esetben kéregettek, de sosem pénzt, csak italt vagy cigarettát. A másik csoport tagjai nem vettek hetijegyet, mert az egy hét a munkájuk vagy más ok miatt nekik túl sok lett volna, de többször, 3-4 alkalommal is kijöttek a Szigetre. Délután érkeztek, általában a Nagyszínpad műsorának kezdetekor. Ők voltak azok, akik a legtöbbet költöttek, és nemcsak ételre vagy italra, hanem ruhára, CD-re, bizsukra és másra is. Egy-egy világsztár vagy ismertebb magyar együttes koncertjét megnézték, de utána általában már nem érdekelte őket más program – vásároltak vagy valamelyik olyan helyszínen állapodtak meg, ahol táncolni lehet. Barátaikkal már kint a Szigeten találkoztak.

Végül maradtak azok, akik kifejezetten valamelyik együttes vagy világsztár koncertjére jöttek el. Ők egyedül vagy egy-két barátjukkal érkeztek, a koncert után viszonylag hamar el is mentek, esetleg érdeklődésből még egy darabig maradtak, programokon általában nem vettek részt.

Jóval nehezebb arra válaszolni, hogy kik voltak azok a fiatalok, akik nem jöttek el. Biztosan sokan akartak, de nem tudtak eljönni valamilyen okból. A legfiatalabbak közül sokan lehettek olyanok, akiket a szüleik nem engedtek el, mert féltették őket. Nyilvánvalóan a legtöbben azért nem voltak ott, mert zenei ízlésük nem találkozott a Sziget kínálatával, vagyis a kifejezetten populáris irányzatok hívei, vagy ahogy egy in-

terjálanyunk kifejtette: azok, akik a kereskedelmi rádiókban hallható zenét szeretik. Ők azok, akik általában fenntartás nélkül el is hiszik a Szigetről terjedő rémhíreket, pletykákat. Van olyan, aki az esemény táborozás jellegét, a tömeget nem szereti. Nem jöttek el azok a jól megfizetett, sikeresebb fiatalok sem, akik a gazdasági szférában dolgoznak. Őket ez részben nem érdekelte, részben pedig valamilyen drágább helyen, külföldön töltötték rövid szabadságukat. Akiknek a munkája viszont valahogyan a szórakoztatóiparhoz vagy általában a kultúrához kapcsolódott, azok eljöttek. A legszegényebb réteghez tartozók természetesen nem engedhették meg maguknak az amúgy igen alacsony árakat sem. Közülük sokan mégis eljöttek és a Sziget bejáratánál vagy a HÉV megállójában táboroztak, esetleg belépőre gyűjtöttek és azokkal barátkoztak, akik a barátaikat várták vagy ott kint fogyasztották el a magukkal hozott alkoholt, amit a kapuban úgys elvettek volna tőlük.

Végezetül pedig voltak olyanok is, akiket a Sziget körüli reklámkampány riasztott el, akik ezért sznoboknak tartják azokat, akik elmennek, és – bár sokan köztük az első években már voltak kint – azt gondolják, hogy ők ezt már kinőtték, túlvannak már rajta.

Megállapítottuk, hogy a résztvevők igen nagy része a középiskola felsőbb évfolyamait végezte vagy éppen bejutott valamilyen felsőoktatási intézménybe, tehát a 16-21 éves korosztályba tartozott. Sokan voltak visszajáró vendégek, de pont ez a korosztály az, amelyik „belenőtt” a rendezvénybe, így először vagy maximum másodszor járt itt. Gyakorlatilag mindenki tudatosan a Diákszigethez alakította a nyarát, ami azt is jelenti, hogy a legtöbben külön munkát vállaltak a nyár elején, amennyiben amúgy nem dolgoztak, hogy fedezzék itteni költségeiket. Általában elmondható, hogy mindenki igen aktívan szórakozott, és erre igen sokat volt hajlandó áldozni. Különösen az idén volt megfigyelhető, hogy ebben a hatalmas kínálat is segítette az ittlévőket, melyhez éppúgy hozzátartoztak az olcsó ételek és italok, használt ruhák és anarchista fazonok, mint a Guinness sör, a CD-k, és az olyan kifejezetten drága sportolási lehetőségek, mint a bungee jumping. A szolgáltatók tehát a fiatalokat érintő szinte valamennyi szférából itt voltak, termékeiket a Sziget szervezőinek feltételeinek megfelelően csökkentett áron kínálva. A piac tehát több értelemben is jelen volt a Szigeten. Maga a fesztivál egyfelől egy támogatott kulturális rendezvény alacsony árakkal és ingyenes kulturális programokkal, másrészt viszont egyre inkább rászorul arra – már csak a támogatás alacsony mértéke miatt is –, hogy piaci alapokon működjön, ahogy maga a kulturális élet is egyre inkább így működik. A piac biztosítja másfelől azt a széles kínálatot mind programokban, mind fogyasztási cikkekben, melyek sokszínűsége a rendezvény egyik legnagyobb vonzereje a fiatalok számára, ahogyan ez a vizsgálatainkból kiderült. Nem utolsósorban pedig azt tapasztaltuk, hogy a fiatalok teljes mértékben „fogyasztáskonformnak” bizonyulnak és igen sokat, átlagosan napi 2-3000 forintot költenek itt, amiben nincs benne a jegyek ára. Míg általánosan elmondható, hogy a magyar fiatalok még mindig igen nagy mértékben támaszkodnak családjukra pályakezdésnél, lakáshoz és tartós fogyasztási cikkekhez jutásnál, addig szórakozásukat mára szinte teljes mértékben ők maguk fedezik, mely nagy mértékben hozzájárul individualizációjukhoz és

saját értékrendjük kialakításához. Ennek a középosztály-jellegű piacorientált magatartásnak látszólag ellentmond az a fajta nonkonformitás, amely mindig is hozzákapcsolódott a Szigetről kialakított képhez, és amelyet a sajtó, azzal, hogy folyamatosan az érdekességeket, az extrémítást emeli ki – például gyakorlatilag minden fotón, ami a rendezvényről megjelenik, punkok láthatók, noha ők csak a sokaság töredékét alkotják – a maga módján folyamatosan megerősít. Minden ilyenfajta eseménynek azonban éppen a sokaságból való kitűnés és a felfokozott szórakozni vágyás a lényege, mára azonban ennek a különbözni vágyásnak nincsen ideológiai háttere, ez már nem minősül lázadásnak, csupán a mára oly jellemzővé vált intenzív munka utáni intenzív szórakozás szerves része. Így maga a nonkonformizmus is árucikké és a piac részévé válik, annak az általános folyamatainak a részeként, amely során az ún. alternatív kultúra és a tömegkultúra mind közelebb kerül egymáshoz, és folyamatosan felhasználja a másik elemeit. Az alternatív irányzatok azért kénytelenek populárisabbá válni, – egyfajta ironikus távolságtartás mellett – mert egyre inkább csak így maradhatnak fenn, az egyre inkább a fiatalság felé forduló fogyasztói kultúra pedig saját dinamizmusának fenntartása és fogyasztói bázisának növelése érdekében használ fel korábban alternatívnak minősülő elemeket. Ennek a Szigeten is megfigyelt következménye az, hogy a fiatalok már nem elkötelezettek egy adott műfaj vagy irányzat mellett, gyakorlatilag „minden-evővé” váltak a szórakozás terén – noha az igazán kommersznek minősülő irányzatok nem jelentek meg.

A DROGKÉRDÉS

Napjainkra Magyarországon több fontos változás zajlott le a drogfogyasztással kapcsolatban, melyek egyik legfontosabb pontja az, hogy hazánk tranzitországból végérvényesen felvevőpiaccá vált. Ennek legfőbb oka az lehet, hogy nálunk is kialakultak olyan fizetőképes rétegek, melyek igényt tartanak a különböző kábítószer típusokra. Igen fontos megállapítani, hogy mára a drogfogyasztás nagy mértékben differenciálttá vált, a különböző szereket különböző csoportok használják. Ez leképez egyfajta társadalmi hierarchiát is, melynek a legalján ott találhatjuk a különböző vegyszereket és ragasztókat használó, „szipuzó”, általában feltűnően fiatal szegények rétegét – számuk újra ugrásszerűen megnőtt, de pontos adatokkal nem rendelkezünk róluk, hiszen ők általában nem részei a klasszikus felhasználói és forgalmazói körnek, mivel ezeket az anyagokat olcsón és legálisan is beszerezhetik. Hozzájuk képest új jelenség a kiegyensúlyozott anyagi háttérrel rendelkező fiatalok mindinkább terjedő drogfogyasztása, melyben igen fontos szerepet kapnak a szintetikus kábítószeresek. Ezeknek újonnan felbukkant és a legutóbbi években világszerte egyre népszerűbb fajtái, mint például az Extasy és a különböző típusú gyorsítók, kifejezetten a fiatalok körében való fogyasztásra készültek. Jellemző rájuk a viszonylag magas ár és a könnyű kezelhetőség, és noha egyáltalán nem veszélytelenek, mégis jóval biztonságosabbaknak nevezhetők, mint

például az intravénás szerek, és semmiképpen nem okoznak függőséget. Gyakorlatilag elmondhatjuk, hogy ezen anyagok megjelenésével olyan rétegek is alkalmi vagy rendszeres fogyasztókká váltak, akik eddig még nem számítottak potenciálisan veszélyeztetettnek, és akiket végső soron divat- vagy szabadidős-fogyasztóknak is nevezhetünk. Erre a jelenségre nézetünk szerint az a fajta, a fiatalok körében egyre inkább elterjedő új típusú életforma adhat magyarázatot, mely az egyre intenzívebbé váló munka utáni rövid, de rendkívül intenzív szórakozást helyezi előtérbe. Ily módon a drogfogyasztás a fiatalok számára egyre inkább elfogadott részévé válik az intenzív szórakozásnak, másrészt viszont a nonkonformitás érzetét nyújtja. Különösen vonatkozik ez a Szigetre, ahol a probléma egyrészt a nagyszámú fiatal miatt koncentráltan jelenik meg, másrészt, noha az esemény a külvilágtól viszonylag elzártan, de a média révén mégis a világ szeme előtt zajlik. Mint olyan rendezvény, ahol rengeteg fiatal van egyszerre együtt nehezen ellenőrizhető körülmények között, a Sziget jellegéből fakadóan vonzza a kábítószerdílereket, és feltehetőleg olyanok is kötnek itt kisebb üzleteket, akik különben nem mernek ezzel foglalkozni. Azonban – mint azt több magas rangú rendőrtiszt is elmondta különböző fórumokon – arányaiban kisebb a drogfogyasztás itt, mint egy átlagos hétvégi diszkóban. Az általunk megkérdezettek nem túl magas aránya – mintegy 10-15% – használt valamilyen drogot saját bevallása szerint, általában füvet vagy hasist, viszont majdnem mindenki azt állította, hogy ha akarna, akkor nagyon könnyen jutna anyaghoz, illetve, hogy találkozott már vele a Szigeten. Mindez azt jelenti, hogy ha nem is használják, akkor is ismerik a különböző kábítószerfajtákat, illetve azt, hogyan lehet hozzájuk jutni. Azok, akik nem éltek az anyaggal, egy kivételével mind azt válaszolták, hogy nem zavarja őket, ha mások használják, illetve a kérdés hidegen hagyja őket. Ez igen nagy változást jelent a korábbi évekhez képest, amikor egy erős „egészséges-drogos” szembenállás volt megfigyelhető, és amikor a kábítószer nem használók élesen elhatárolták magukat.

Világszerte tapasztalható jelenséggé vált napjainkra a fiatalok politikai érdeklődésének és aktivitásának egyre növekvő hiánya és az ifjúsági szervezetek számának általános csökkenése, mely fokozott aggodalommal tölti el a „felnőtt” társadalmat. Ezt sokan a tömeg-demokrácia kudarcaként, sokan a ma uralkodó nevelési irányzatok hibájaként fogják fel, míg mások a fogyasztói kultúra elterjedésével magyarázzák. Különösen erőteljesen jelenik meg ez a kérdés az új kelet-európai demokráciákban, pedig ebben a térségben általában erősen túlpolitizált társadalmakról beszélhetünk. Tény, hogy a hazai fiatalság igen kevés érdeklődést mutat a politika iránt, mely politikusok, publicisták és társadalomtudósok figyelmét egyaránt felkeltette. Cikkük és tanulmányok jelennek meg a „puha generációról”, amely minden felelősséget leráz a válláról, semmilyen érték mellett nem hajlandó kiállni és kizárólag a saját szórakozásával hajlandó törődni. Sokak számára a Diáksziget léte is ezt a feltételezést igazolja. Való igaz, a Szigeten nem volt egyetlen napilap, közéleti hetilap sem kapható – hacsak a Sziget Sunt vagy az anarchisták fanzinjait nem számítjuk ezeknek –, és nem szólt sehol sem a tévé vagy a rádió. A szervezők is elmondták nekünk, hogy az évek során azt tapaszt-

talták, hogy az itt kint lévő fiatalok általában nem tudják ezalatt az egy hét alatt, hogy odakint a külvilágban mi zajlik, mik az aktuális hírek, hacsak nincsenek kapcsolatban a Szigettel. Mindezt valóban lehet egyszerű közönyösséggel és apátiával magyarázni, azonban ez túlzott leegyszerűsítésnek tűnik. Nézetünk szerint ez részben reakció a felnőtt társadalom eltúlzott átpolitizáltságára, másrészt pedig az ifjúság folyamatos önállósodásának és saját értékeinek és magatartásmintáinak kialakításának folyamatába illik bele. Ahogyan ezt az előszóban vázoltuk, ebben a folyamatban valóban fontos szerepe van a fogyasztói kultúra elterjedésének, mely egyre inkább ifjúságorientálttá vált. A fogyasztással együtt fokozott jelentőséget kap maga a szabadidő és ezen belül a szórakozás, nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy a ma felnövekvő generációknak jóval nagyobb követelményeknek kell megfelelniük egy fokozott versenyhelyzetben, ahol a munka is egyre intenzívebbé válik. Részben az ezáltal keletkező stresszhelyzetre adott válaszként maga a szórakozás is egyre intenzívebbé válik – hiszen kevesebb lett az erre fordítható idő is – és egyre fontosabb szerepet tölt be a fiatalok életében. Pontosan a fogyasztás sokszínűsége és a széles kínálat az, ami egyre növekvő toleranciához vezet, hiszen bizonyos irányzatok vagy stílusok kizárásával a fiatalok csak saját választási lehetőségeiket korlátoznák. Ilyen szempontból a Sziget és az általa kínált kulturálisan sokszínű programok – mint például az etno zenekarok, az előadások és a különböző dokumentumfilmek – amellet, hogy a szórakozást szolgálják, fontos kulturális mintaadó és szocializációs szerepet töltenek be. Ez még akkor is igaz, ha a fiatalok egy-egy programon csak rövid ideig vesznek részt és sok mindenbe csak belekóstolnak, azonban szinte semmit nem utasítanak el. Sokak legfőbb programja a Szigeten egyfajta folyamatos körforgás volt, melynek egyaránt volt része a vásárlás, az Afrika-fesztivál, a kocsmázás, a videó-sátor vagy a Szabadegyetem. Az a tény, hogy a fiatalok ilyen nagy mértékben érdeklődtek és nyitottak, már eleve kizárja azt, hogy általában apatikusak vagy közömbösek lennének. Szerintünk sokkal inkább arról van szó, hogy a munka és/vagy a tanulás, vagyis a jövőre való megfelelő felkészülés és az ezt kiegészítő intenzív szórakozás együtt egy olyan új és az eddigieknél sokkal önállóbb életstílust teremtett meg, amelynek nem vagy még nem része az aktív politizálás, és a politika is csak annyiban jelenik meg mint érdekesség – például a hírműsorokban, vagy pedig adott esetben mint választható szakma vagy kereseti lehetőség. Szintén fontos tényező az a fajta közösségi hangulat, amely a rendezvényre jellemző és amely a fiatalok számára a kínálat mellett az egyik legnagyobb vonzerőt jelenti. Ilyen számú fiatal mellett nagyon sokak számára meglepő – egy-két esetet leszámítva – az agresszivitás szinte teljes hiánya. Ezt különösen az egészségügyi felügyelet dolgozói emelték ki, akik gyakran tapasztalták a fiatalok nagyfokú segítőkészségét, még szükségtelen esetekben is. Több interjúalanyunk is megjegyezte, hogy a szervezők eredeti mottója – „Kell egy hét együttlét” – mennyire igaznak bizonyult, és hogy milyen igény van a fiatalokban arra, hogy találkozzanak egymással, hogy minél több emberrel ismerkedhessenek meg, és minél szabadabban lehessenek saját korosztályuk társaságában. Mindez egyértelműen egy új generáció önkifejezésének és életképes önszerveződésének jele,

melyet a Diáksziget története, a kezdeti elszigeteltségből, ellenszenvből és anyagi kudarcokból való kitörés és a jelenlegi sikerek és elismerések is egyértelműen igazolnak.

A Sziget létrejöttének, szerveződésének története beilleszthető a fogyasztói ipar kialakulásának folyamatába, ugyanakkor a fogyasztói iparnak egy sajátos formájaként jelentkezik: nem egyszerű piaci vállalkozás a Sziget, hanem éppen az önkormányzati támogatás révén, a vállalkozás és a költségvetési támogatás ötvözeteként jöhetett létre. Az önkormányzati támogatás mellett a rendezvény sikerességéhez nagy mértékben hozzájárultak a kulturális elit, az alternatív kultúra régi és új képviselői is, és nem utolsósorban az a közösségi élmény, amit a Sziget a látogatóinak nyújthatott.

A Birminghami Iskola egyik alaptézise, miszerint a fogyasztói kultúrának nem mindenki egyformán részese, a Sziget látogatóira is kiterjeszthető: több vonatkozásban is állíthatjuk, hogy a Sziget elsősorban a jövődöbéli középosztályé. Egyrészt a résztvevők zöme az utolsó éves középiskolások, az egyetemi hallgatók valamint az aktív kereső fiatalok soraiból kerül ki, akik intenzíven megdolgoztak a Szigeten való részvételükért, és akik tudatosan megtervezett nyári programjukként tekintik az egyhetes rendezvénysorozatot. Másrészt a szigeti résztvevők fogyasztóként viselkednek, fogyasztásuk konform jellegű, de a fogyasztás során az elit és az alternatív kultúra mintáival is találkozhatnak és átveszik ezeket.

A Sziget mint szórakozási forma összekapcsolódik azzal a változással, ami a fiatalok szabadidő-tevékenységében bekövetkezett. A változás egyrészt szerkezetileg más munka-szabadidő megosztást eredményezett, másrészt magasabb intenzitásfokra emelte a munkavégzést és a szórakozás igényét is: a Szigetre látogató fiatal intenzíven tanul vagy dolgozik, tudatosan próbálja megtervezni az életét és az intenzív szórakozás reményében vesz részt a szigeti rendezvényeken. Az intenzív kikapcsolódásnak igen fontos eleme a közösségi élmény: ilyen értelemben a Sziget nem egy bevásárlóközpont, hanem kulturális rendezvények olyan tere, amelyben lehetőség nyílik nemcsak magyarországi, hanem határon túli magyarok és külföldi fiatalok találkozására is. Ebben a vonatkozásban cáfolandónak tűnik az a nézet, miszerint a fiatalok individualizálódása, társadalmi részvételének csökkenése eltörli a közösségi részvétel igényét. Ez az igény valóban létezik, kielégítésének színterét és módozatait azonban a fiatalok szeretnék önállóan megválasztani és kialakítani.

A fogyasztásban észlelhető konformitás mellett egy bizonyos nonkonformitás figyelhető meg a fiatalok körében. Ez a nonkonformitás a Szigeten paradox módon fogyasztói jelleget is öltött, hiszen külső jegyei a tetoválástól az extrém ruhadarabokig a helyszínen megvásárolhatóak voltak. Ezzel kapcsolatban leszögezhető: a fiatalok nonkonformitását ma már nagy mértékben a fogyasztói ipar és a médiák által gerjesztett és kialakított magatartásminták vezérlik. Emellett azonban a nonkonformitásnak egy más típusát is tapasztalhattuk a szigeten, amelyet az önálló érték- és stílussteremtés, az alternatív kultúra által nyújtott minták jellemeznek (mint pl. a Tilos Rádió). A nonkonformitás harmadik vonulatát a piacon is tapasztalható versenyhelyzet termeli ki: ez a verseny nem csupán az anyagi javak és a társadalmi pozíciók megszerzésé-

nek küzdőterén zajlik, de megnyilvánulhat a szabadidő-tevékenységek megválasztásában is (lásd pl. a bungee jumping).

Az ifjúságkutatási irodalomban elterjedt az a tézis, hogy a fiatalság a rendszerváltás vesztesének tekinthető. Érthető, hogy a rendszerváltással nem járt együtt generációváltás is, hiszen a fiatalok egy nagyon szűk csoportja az, amely generációváltás-partnerként jelenik meg például a politikában. A másik tézis „puha” generációként értékeli a fiatalokat, akik elfordultak a közélettől és a politikától. A Sziget némiképp ellentmond ennek a tézisnek: a szigeti fiatalok nem egy „puha”, hanem egyszerűen egy „másik” generáció tagjai. Egy olyan nemzedéké, amely a professzionális munkavégzésre és versenyhelyzetre tudatosan készül, ehhez viszont elvárja az önálló döntés jogát a szabadidő-eltöltésének megválasztásában. E nemzedék tagja nem akar politikus lenni, nem kíván részt venni a közéletben sem, mert úgy gondolja, hogy ha vannak professzionális politikusok, akkor önállóan képes eldönteni, kire adja szavazatát. A mintákat, értékeket pedig ez a generáció olyan közösségektől és olyan tevékenységi formákon keresztül szándékszik elsajátítani, amelyek számára szimpatikusak. Ez a nemzedék valóban a piaci körülmények hatása alatt áll, de a Sziget pontosan azt bizonyítja, hogy a piaccal szembeni alternatívákat, a közélet vagy a kultúra területéről érkező kritikákat könnyen magáévá teszi. A generációváltás azután fog majd bekövetkezni, amikor ezen a talajon ez az új nemzedék megveti a lábát.

IRODALOM

1. ABRAMS: (1961) *The Teenage Consumer*. London, London Press Exchange
2. ADAMIK MÁRIA: (1994) „A Nagy Fehér Üzemmod: avagy miről szól a »nőkérdés«?” In Hadas 1994, 142-154.
3. ASZTALOS-MORELL ILDIKÓ: (1997) „A nemek közötti egyenlőtlenségek az államszocializmus korszakában. Tézisek a feminista megközelítéshez,” *Szociológiai Szemle* 3: 33-66.
4. BALOG IVÁN: (1992) *Egyetemi hallgatói mozgalmak Szegeden a nyolcvanas években* In *Civilizációs korszakváltás és az ifjúság. A kelet- és nyugat-európai ifjúság kulturális mintái*. Szerkesztette: Gábor Kálmán, Szeged
5. BECK, ULRICH: (1983) *Jenseits von Stand und Klasse? Soziale Ungleichheiten, gesellschaftliche Individualisierungsprozesse und die Entstehung neuer Formationen und Identitäten*. In Kreckel, R. (Hg.): *Soziale Ungleichheiten. Sonderband Soziale Welt* 2. Göttingen, 35-74.
6. BECK, ULRICH: (1983) *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*. Frankfurt/M. Schurkamp
7. BOURDIEU, PIERRE: (1986) *Distinction*, London, Routledge & Kegan Paul
8. BOURDIEU, PIERRE – PASSERON, J. L.: (1977) *Reproduction in Education, Society and Culture*, London Sage

9. BOURDIEU, PIERRE: (1978) *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. Budapest, Gondolat
10. BRAKE, M.: (1980) *Comparative Youth Culture and Youth Subcultures*, London, Routledge and Kegan Paul
11. CLARK A. – CRITCHER, C: (1985) *The Devil Makes Work: Leisure in Capitalist Britain*. London Macmillan
12. CLARKE J. – T. JEFFERSON: (1974) *Working Class Youth Cultures*. Birmingham, Working Papers in Cultural Studies
13. CHISHOLM, LYNNE: (1993) *Élesebb lencse vagy új kamera?* In Civilizációs korszakváltás és ifjúság. Szerkesztette: GÁBOR KÁLMÁN, Szeged, 1993.
14. CSANÁDI GÁBOR – LADÁNYI JÁNOS – GERŐ ZSUZSA: (1979) *Az általános iskolai rendszer belső rétegződése*. Valóság, 6. szám
15. CSÁKÓ MIHÁLY – LISKÓ ILONA – TÓT ÉVA: (1994) *Szaktanulók a kilencvenes években*. Budapest, Oktatókutatási Intézet (Kézirat)
16. CSIZMADIA ERVIN: (1995) *A magyar demokratikus ellenzék (1968-1988) 1-3. kötet*
17. DAHRENDORF, RALF: (1990) *Reflections on the Revolution in Europe*. New York, Random House
18. DAHRENDORF, RALPH: (1994) *Fiatalokhoz címzett jegyzetek*. In A modern társadalmi konfliktus. Budapest, Gondolat, 289.
19. BRET EASTON ELLIS: (1994) *Amerikai Psycho*. Budapest, Európa Kiadó
20. ELIAS, NORBERT: (1987) *A civilizáció folyamata*, Budapest, Gondolat Könyvkiadó
21. FREY MÁRIA: (1996) „A nők munkaerőpiaci egyenlőtlenségéről,” *Társadalmi Szemle* 5: 55-61
22. FISCHER, A ED. (1992) *Jugend* 92 Band 4. 89
23. FUNK, NANETTE ÉS MAGDA MEULLER, szerk. (1993). *Gender Politics and Post-Communism*. New York és London: Routledge
24. GAZSÓ FERENC – LAKI LÁSZLÓ: (1998) *A budapesti fiatalok helyzete 1997*. (Kutatási zárótanulmány) 33.
25. FUCHS, WERNER: (1983) *Jugendliche Statuspassage oder individualisierte Jugendbiographie?* In Soziale Welt, 34. 341-371.
26. GÁBOR KÁLMÁN ÉS TÁRSAI (1998) *A győri fiatalok helyzete*. Budapest, Oktatókutatási Intézet (Kézirat) 1-93 + Melléklet 1-46
27. GÁBOR KÁLMÁN ÉS TÁRSAI (1998) *A tamási fiatalok helyzete*. Budapest, Oktatókutatási Intézet, (Kézirat) 1-35 + Melléklet 1-35
28. GÁBOR KÁLMÁN ÉS TÁRSAI (1997) *Fordulat előtt? A magyar és román tanuló fiatalok összehasonlító vizsgálata*. Budapest, Oktatókutatási Intézet, (Kézirat) 1-19 + Melléklet 1-42
29. GÁBOR KÁLMÁN – BALOG IVÁN – MÁTAY MELINDA – NARANCSIK ÁGNES: (1997) *Helyi társadalom – közoktatási rendszer – ifjúság. Sopron és Salgótarján esete*. Oktatókutatási Intézet, (Kézirat) 1-137

30. GÁBOR KÁLMÁN: (1996) *Ifjúságkutatási tézisek*. In Ifjúságkutatás. Szerkesztette: Gábor Kálmán. Budapest, Educatio Kiadó, Educatio Füzetek
31. GÁBOR KÁLMÁN: (1996) *Társadalmi átalakulás és ifjúsági korszakváltás*. In Ifjúságkutatás. Szerkesztette: Gábor Kálmán. Budapest, Educatio Kiadó, Educatio Füzetek
32. GÁBOR KÁLMÁN: (1995) Az ifjúságkutatás irányai a kilencvenes években. Educatio, IV. évfolyam, II. szám, 191-207.
33. GÁBOR KÁLMÁN: (1993) *Civilizációs korszakváltás és az ifjúság*. Budapest. Oktatókutatató Intézet (Kutatás közben)
34. GÁBOR KÁLMÁN – BALOG IVÁN: (1993) *Értékek, orientációk, ideológiák az egyetemi hallgatók körében*. In Civilizációs korszakváltás és az ifjúság. A kelet- és nyugat-európai ifjúság kulturális mintái. Szerkesztette: Gábor Kálmán, Szeged
35. GÁBOR KÁLMÁN: (1994) *Az ifjúsági korszakváltás és az ifjúsági elit átalakulása*. In GÁBOR KÁLMÁN – MÁTAY MELINDA – BALOG IVÁN – KÁNTOR ZOLTÁN (1994) *Ifjúság és az elit*. Budapest, Oktatókutatató Intézet (Kutatás közben)
36. GÁBOR KÁLMÁN – MÁTAY MELINDA – BALOG IVÁN – KÁNTOR ZOLTÁN: (1994) *Ifjúság és az elit*. Budapest, Oktatókutatató Intézet (Kutatás közben)
37. GÁBOR KÁLMÁN: (1993 a) *A középiskolát végzettek középosztályosodása*. In Civilizációs korszakváltás és az ifjúság. A kelet- és nyugat-európai ifjúság kulturális mintái. Szerkesztette: GÁBOR KÁLMÁN, Szeged
38. GÁBOR KÁLMÁN: (1993 b) *Az ifjúsági kultúra és a fiatalok társadalmi orientációs mintái*. In Civilizációs korszakváltás és az ifjúság. A kelet- és nyugat-európai ifjúság kulturális mintái. Szerkesztette: GÁBOR KÁLMÁN, Szeged
39. GÁBOR KÁLMÁN – MOLNÁR PÉTER: (1993c) *Az ifjúsági kultúra korszakváltása (A magyar és a nyugatnémet fiatalok a nyolcvanas években)*. In Civilizációs korszakváltás és az ifjúság. A kelet- és nyugat-európai ifjúság kulturális mintái. Szerkesztette: GÁBOR KÁLMÁN, Szeged
40. GÁBOR KÁLMÁN: (1991) *Youth Culture and Political Culture in Hungary after Communism*. In Connaitre les modes de vie et consommation des jeunes, Colloque Europeen. Paris 26-27. September 1991. Vol. 2.
41. GEORG, WERNER: (1992) *Die Skala Jugendcentrismus im Zeitreihen und Kulturvergleich*. In Jugend 92 Band 4. 15-25.
42. HALSEY, A. H.: (1988) *British Social Trends Since 1900*, revised ed., London, Macmillan
43. HANKISS ELEMÉR – MANCHIN RÓBERT – FÜSTÖS LÁSZLÓ – SZAKOLCZAI ÁRPÁD: (1982) *Kényszerpályán? A magyar társadalom értékrendszerének alakulása 1930 és 1980 között*, Budapest, MTA Szociológiai Kutató Intézet
44. HARCZA ISTVÁN: (1995) *Az ifjúság életkörülményei I. Gyermek a családban (A 10-14 éves korosztály életkörülményei)*. Budapest, Társadalomstatistikai füzetek 17. szám, 59.

45. HURRELMAN, KLAUS – ROSEWITZ, BERND – WOLF, HARTMUT K.: (1985) *Lebensphase Jugend, Eine Einführung in die sozialwissenschaftliche Jugendforschung*. Juventa: Weinheim/München
46. JONES, GILL – WALLACE, CLAIRE: (1992) *Consumer Citizens?* In Youth, Family and Citizenship. Open University Press, 117-141)
47. JÓZSA PÉTER: (1979) *Ideológiai áramlatok városi ifjúságunkban. I-II.* Világosság, 2. és 3. szám, 100-109., illetve 173-181.
48. KEMÉNY ISTVÁN: (1973) *Szemináriumi előadás a posztindusztriális társadalomról.* In Kemény (1992)
49. KEMÉNY ISTVÁN: (1978) *Hol tart a társadalmi kompromisszum Magyarországon?* Párizs, Magyar Füzetek, 1. szám.
50. KEMÉNY ISTVÁN: (1986) *A központozított gazdaság és a civil társadalom.* In KEMÉNY ISTVÁN (1991) *Közelről és távolból*, Budapest, Gondolat Könyvkiadó
51. KEMÉNY ISTVÁN: (1990) *Vélük nevelkedett a gép.* Szociológiai Tanulmányok. Budapest, VITA
52. KEMÉNY ISTVÁN: (1992) *Szociológiai írások.* Szerkesztette: Gábor Kálmán, KEMÉNY ISTVÁN, Szeged, 1992, Replika Könyvek 1.
53. KEMÉNY ISTVÁN: (1992) *A szegénységről.* In Kemény István: Szociológiai írások. (1992) Szerkesztette: GÁBOR KÁLMÁN, Szeged, Replika könyvek
54. KENISTON, K.: (1971) *Youth and dissent. The Rise of a New Opposition.* New York
55. KONRÁD GYÖRGY – SZELENYI IVÁN: (1982) *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz.* Budapest, Gondolat Könyvkiadó
56. LADÁNYI ANDOR: (1991) *A felsőoktatás összehasonlító elemzése*, Budapest, Oktatáskutató Intézet (Kutatás közben)
57. LADÁNYI ANDOR: (1992) *A felsőoktatás fejlesztése*, Budapest, Oktatáskutató Intézet, (Kutatás közben)
58. MANNHEIM, KARL: (1969) *A nemzedéki probléma.* In Ifjúságszociológia. Szerkesztette: HUSZÁR TIBOR ÉS SÜKÖSD MIHÁLY, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 31-68.
59. MÁTAY MELINDA: (1995) *Narancsízű citrom vagy citromízű narancs?* Educatio, IV. évfolyam 2. szám, 246-264.
60. MEAD, MARGARET: (1978) *Culture and Commitment. The New Relationships between the Generations in the 1970s*, New York
61. SÁRKÖZI JUDIT: (1994) *Kopaszok.* Budapest, Oktatáskutató Intézet (Educatio Füzetek)
62. SCHWARTZ – BILSKY: (1990) *Toward a theory of the universal content and structure of values. Extensions and cross-cultural replications*, Journal of Personality and Social psychology. 58, 878-891.
63. SCHWARTZ, S. H. – ROCCAS, S. – SAGIV, L.: (1992) *Universals in content and structure of values. Theoretical advances and empirical tests in 20 countries.* In Zanna, M. (ed) *Advances in Experimental Social Psychology* Vol. 25.

64. SZALAI ERZSÉBET: (1994) *Útelágazás. Hatalom és értelmiség az államszocializmus után*, Budapest-Szombathely, Pesti Szalon Könyvkiadó-Savaria University Press
65. SZELÉNYI IVÁN – KONRÁD GYÖRGY: (1971) *A késleltetett városfejlődés konfliktusai*, Valóság, 12. szám, 20-35.
66. SZELÉNYI IVÁN: (1992) *Harmadik út? Polgárosodás a vidéki Magyarországon*. Budapest, Akadémiai Kiadó
67. TELLÉR GYULA: (1978) *A szabadság egy rejtett dimenziója*. Párizs, Magyar Füzetek, 1. szám
68. TURNER, RALPH: *Sponsored and Contest Mobility and School System*. In *American Sociological Review*, 1960, 25. 134-150.
69. VEBLEN, THORSTEIN: (1975) *A dologtalan osztály elmélete*, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
70. WATTS, MEREDITH – ZINNECKER, JÜRGEN: (1992) *Ifjúsági kultúra és politika a német fiatalok körében: Az ifjúságcentrizmus hatásai*. In *Civilizációs korszakváltás és az ifjúság. A kelet- és nyugat-európai ifjúság kulturális mintái*. Szerkesztette: GÁBOR KÁLMÁN, Szeged
71. WILLIS, P.: (1978) *Profane Culture*. London, Routledge and Kegan Paul
72. ZINNECKER, JÜRGEN (1993) *Gyermekek, ifjúság és szociokulturális változások a Német Szövetségi Köztársaságban*. In *Civilizációs korszakváltás és ifjúság*. Szerkesztette: GÁBOR KÁLMÁN, Szeged, 29-46.
73. ZINNECKER, JÜRGEN: (1993a) *A fiatalok a társadalmi osztályok terében. (Új gondolatok egy régi témához)*. In *Civilizációs korszakváltás és ifjúság*. Szerkesztette: GÁBOR KÁLMÁN, Szeged, 5-27.
74. ZINNECKER, JÜRGEN: (1987) *Jugendkultur 1940–1985. Leske und Budrich: Opladen*
75. ZINNECKER, JÜRGEN: (1991) *Jugend als Bildungsmoratorium. Zur Theorie des Wandels der Jugendphase in west – und osteuropäischen der Gesellschaften*. Wolfgang Melzer, Wilhelm Heitmeyer, Ludwig Liegle, Jürgen Zinnecker (Hrsg.) *Osteuropäische Jugend im Wandel*, Juventa Verlag Weinheim und München